

БОГДАН ЛЕПКИЙ
ТРИ ПОРТРЕТИ

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00460441 (J)

624
2012

БОГДАН ЛЕПКИЙ

ТРИ ПОРТРЕТИ

ФРАНКО — СТЕФАНІК — ОРКАН

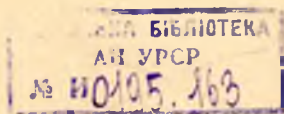
Л Ї В І В

• 1937

БІБЛІОТЕКА „ДІЛА“, Ч. 16.

ОБГОРТКА П. КОВЖУНА

~~12500~~

Збірка М. С. ВОЗНІНА

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ.

Снуйся, снуйся, нитко павутини
По стерни,
Ніби спомин весняної днини
Восени...

Осінь... Пізня... Оповита смутком і журую...

Що ж! Годі літові вічно тривати.

Але й осінь має свої ясні хвилини. Тоді останні цвіти всміхаються до сонця, вітер шумить, нагадує весну, а понад стернями сухими снується павутиння.

Кажеш павучки його прядуть? Куди! Це невидна пряжа сидить у хмарах і пряде тонку пряжу літові на смертельну сорочку...

Так якась невідома сила снує нитки споминів з літ давноминутих.

Снує й осотує тебе, мов повивачем дитину. Заки зима вколише до сну.

Осінь... Пізня... Оповита смутком і журую...

А колись так весело було, так сонячно і ясно! Колись, весною.

Пряди, пам'яте, свою тонку пряжу літові на... Ні, ні! Тихо, не кінчи цих слів!

І так гримаять на тебе, що жалости до смутку доливаєш і що курличеш журавлем відлетним.

Запремо смуток на сім спустів у серці і не пустимо його до слова. Хочемо веселими бути, жвави-ми, моторними, як колись. І, як були ті, що про них згадуватимемо, хоч їх уже нема.

Запремо смуток на сім спустів у серці...

А може ми забагато про себе нагадали, а замало про них?

Або я знаю? І чи знаєте ви, де межа поміж ними й нами? Як непомітно „вчора” переходить у „нині”, „є” у „нема”, — „хочу” в „байдуже мені”, так зливається твоє „я” з виявом їхніх духових облич.

„Людська душа темінъ темная, а своя най-темніша”.

Не будемо поринати в глибінъ, згадаємо тільки те, що бачило око і що вухо чуло... Згадаємо, може й нас згадає хтось колись.

ІВАН ФРАНКО

ЗЕЛЕНІ СВЯТА В ПОРУЧИНІ Й „ЗАХАР БЕРКУТ“

Всі свята гарні, — коли ходиш до школи, але Зелені — найкращі. Цілий світ пахне тобі й цілий світ співає. Та ще, коли погода. Тоді вже тієї краси, ні оповісти, ані змалювати .

І тому мабуть такі короткі ті свята. Всього два дні. Мало хто й їде до дому.

Але мені було тільки дві милі і по мене присилали коні.

Сідав я у візок і скочувався з Олімпу¹⁾. Вуличка попри Фару²⁾, уїзджальня, млин, рогачка, а тоді догори, догори, поки не озиркнешся й не побачиш, мов намальовані Бережани, — з величезним ставом, з замком, Сторожиськами і з гостро затесаною ратушевою вежою.

А перед тобою шість горбків до Жукова, Жуків, дубовий лісок, Глинка, сварливий, як недобра баба млин, і — Поручин.

Хати вже замаєні, подвіря позамітані, тільки болото на вулиці, як цілий рік. Хитаються над ним

---

¹⁾ Найвища частина міста, там де гр.-кат. приходство.

²⁾ Латинський костел.

зажурені верби й бережуть його, щоб не висохло, Вербка й болото то приятелі вірні.

Безіменний потік, що селом протікає, якось інакше шумить. Завтра „Вільха”¹⁾ і він на іншу нуту настроївся. Місяць зійшов, хоче купатися в потоці, так верби не пускають. Двома рядами стоять, плече об плече.

Біжиш у город і стежкою, обабіч висадженою винничками²⁾, женеш на горбок, до саду. Але там тепер темно. Тіні скачуть, щось шелестить, і хоч ти вже у другій клясі гімназійній, не йдеш, а біжиш назад до хати. Буцім щось гонить за тобою.

Недовгі ночі на Зелені свята, а так тяжко діждатися ранка, щоб побачити, як там тепер у саді і в городі.

Будишся, зирк на годинник (з підковою, замість ваги) — сема. А ти хотів зірватися в пятій, щоб таким способом продовжити свята. Пеш гаряче снідання, мало собі губи не попариш і бігцем у город. А там — краса! Рожі під вікнами пахнуть, пахне цілий городець, немов одна величезна, різнобарвна китиця. Стежки постругані й посипані піском.

Виннички при доріжці в садок уже відцвили. Вже й ягідки позавязувалися рясно, бо свята цього року пізно. Біліється березова альтана з но-

---

¹⁾ Старосвітський, уже мабуть забутий обряд, як гавтівка на Великодні свята.

²⁾ порічками.

вими лавочками, а в саді така трава висока, як на оболонях, і росиста яка!

Буде погода. А як ти їхав з Великодних свят, то трава щойно прозябала, бо весна була пізня й зимувата, а тепер бач, як гарно кругом. Стоїш, мов причарований і не знаєш на що дивитися, п'янієш.

Нараз: дзень-дзень! Дзвіночок, ніби мушка бренить. Що за біда! І знов: дзень-дзень.

Сарнятко із дзвіночком на шиї. Таке пещене! Само до тебе біжить, невеличке, як песь. Довірливе, не боїться нікого. Мабуть так мама його розпестила. Мама то вміє! Але, чому вони не сказали мені нічого про тую серну? Мабуть хотіли несподіванку зробити. І зробили. Кладешся на траву, сарнятко біля тебе, дивишся на небо крізь зелене віття вишень і видихуєш із себе інфінітиви й конюнктиви, тропарі й кондаки — всі мудрощі, яких набрався у школі. Так тобі тепер легко, такий ти здоровий і щасливий, що не замінявся би з ніким у світі. По Службі Божій і по обіді, як батько поїхав на друге село до Біща на вечірню, а мама задрімала трохи, береш „Зорю” і знов у садок. Сарнятко біжить за тобою: „пі-пі-пі”. Вишукуєш собі що найзатишніше місце, порядкуєш ча-сопис за числами і починаєш читати.

Що? Повість Франка „Захар Беркут”.

Читаєш, як то нині сумно в нашій Тухольщині і як колись було. Колись — у 1241 році. Знаєш уже про напади татар і тому тобі не так то важко пере-нестися гадкою у ті давні часи, коли боярин Тугар

Вовк дістав від нашого князя Данила Зелемінь і дві розлогі полонини, збудував собі гарний двір і спросив своїх сусідів на бенкет і на лови. З ним поїхала його гарна та смілива донька Мирослава.

А тухольськими ловцями проводив Максим, син Захара Беркута, відомого та поважаного всіми старого тамошнього газди.

Вже третій день тривають лови. Набили всякого звіра, тільки медведя ще не вбили. Аж ось і він...

Мимохіть озираєшся, але медведя нема. Тільки сернягко притулилося до тебе. Заспокоений читаєш далі. Читаєш, як боярин Тугар Вовк розчерепив своєю сокирою голову тухольського медведя і як гордо казав до Максима, що вовк, невелика звірюка, а всеж може міряться силою з тухольським медведем.

„Бо тухольські медведі дурні, — відповів бояринові Максим, — одинцем ходять, а якби вони трималися гуртом — то не дало би їм ради навіть ціле стадо вовків”.

Кладеш журнал на траву і роздумуєш над тими словами, ніби їх не Максим року Божого 1241 сказав, а хтось тепер тобі говорить. Хочеш їх розуміти, зясувати, оформити в гадку, в ідею, але якось не йде. Мимохіть очі твої блукають по вузьких нивах на горбі, що знімається по другім боці річки й по великих графських лісах, бігають по стріхах курних хат аж до високих двірських коминів, блукають по ріці, що перепливає величезний панський став, а весною і восени заливає поля

і городи хлопські, — бачиш те все, але чуєш, що сказати того, що чуєш, ані написати не вмів би.

Горб над селом, що на нім стоїть церква, не-малый, а за ним, за церквою другий — ще вищий, скали торчать, дубовий ліс шумить, як шумів за часів нападів татарських і тобі здається, що в тім лісі і Тугар Вовк і Максим Беркут і Мирослава і ті медведі, на яких вони полюють.

Батько був деякий час у стрийських горах священником, розказував про Зелеміль і Тухлю, про шлях, що ним проходили татари і тому повість Франка про боротьбу тухольців з боярином княжим і з навалою татарською ще ближча тобі і ще більш зрозуміла. Ти не читаєш її, а просто переживаєш кожний момент, що його закріпив поет на папері. Очі горять, в голові шумить буцім ти в гарячці. Не чуєш, як тебе кличуть, як шукають за тобою по обійстю та по городі. Очуняв аж тоді, як побачив маму. Гнівну і втішену нараз. Встаєш засоромлений і винуватий, ховаєш „Зорю” поза себе.

— Не ховай, не ховай, бо я вже здалеку бачила, що ти читаєш. Але що то за спосіб! Ми його привезли на свята, щоб собі відпочив, а він читає!

— То така гарна повість, мамо. Я читав „Робінзона Крузо” і „Робінзона Швайцарського”, і „Духа пущі”, і „Розбишаків на ріці Міссісіпі”, але це ще краще, інше, цікавіше.

— Бо своє, сину, бо своє. Але дай мені тую нещасливу „Зорю”, бо я боюся, що ти й завтра цілий день прокуняєш над нею. Давай!

— Добре, мамо, але, як буду їхати назад до Бережан, то почежи мені забрати з собою. Я мушу дочитати, що сталося з Максимом і з Мирославою.

Мама пильно подивилася на мене.

— Най буде. Тільки не читай на годинах.

Я обіцяв, але не дотримав слова. Кортіло. І зараз таки на найближчій годині математики переломив „Зорю” начетверо, рукою писав якісь числа на зшитку, а очима зиркав під лавку. І знов заграв у моїй уяві Опір, зашумів зеленим шумом Зелемінь, і залунали верески татарської орди. Я не запримітив, що в класі стало тихо, як мак сій, що мої товариші дух у собі заперли і саме у хвилині, коли Бурундай підніс над головою безборонного Максима свою грізну сокиру, мене хтось так кріпко вхопив за руку, що я аж скрикнув з болю.

Надімною стояв професор природи, що вчив нас також математики і напів злісно, напів злобно приговорював:

— Гарно ти математики вчишся, смаровозе якийсь ходиш! Покажи, що ти там читаєш! Газета! Дивіть, який мені політик.

Я подав йому „Зорю”.

Дивився довго і тільки кивав головою. Так і видно було, що не знав, що казати. А тоді:

— І на що ти так помняв ту ю нещасливу „Зорю”? Гарно ти вмієш обходитися з книжками! Тато подякує тобі, як відвезеш її додому. Але покищо я покажу це панам професорам на конференції.

Але не показав, тільки закликав мене по годині до свого кабінету:

— На маєш, сховай і більше до школи не приноси. Прочитай собі в хаті, бо це гарна повість. Можеш іти!

Свій чоловік...

— — — — —

Така то була моя перша лектура Франкового твору.

„З ВЕРШИН І НИЗИН“ У БЕРЕЖАНАХ

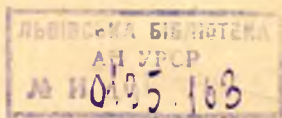
Восени 1887 р. привіз хтось зі Львова до бережанської тайної бібліотеки учеників Франкове „З вершин і низин”. Була це досить груба, але форматом невеличка книжка, до якої додано велику поему „Панські жарти”.

Нових книжок тоді в нас появлялося мало, а цінних та цікавих ще менше, тимто й не диво, що „З вершин і низин” зробило величезне вражіння. Розуміється серед кружка вибраних та довірених старших учеників, бо будькому не давалося таких книжок читати. Хоч бережанська гімназія під розумним проводом незабутнього директора Матеуша Куровського не належала до найпростіших, а всеж „Стереженого Бог стереже!” За Франка можна було вилетіти зі школи. Це ж такий поет, що сидів у криміналі! Може й наш катехит Соневицький не поміг би тут нічого, тим більше, що Франко був ославлений безбожник.

Хто мені позичив „З вершин і низин”, того вже собі нині не пригадую, але хтось зі семаків, що переховував у себе тайну бібліотеку.

Тайна вона була тому, бо не була явна. Великих і страшних тайн вона не скривала. Може навіть Дрепера в ній не було. Але відома річ, що заборонений овоч найкраще смакує. Так нам смакували книжки з тайної бібліотеки, тимбільше, що в явній гімназійній бібліотеці, мало що цікавого було. Дістати четвертакові книжку з тайної бібліотеки, то була неякабуть честь і ласка — доказ виріження й довірливості. Я на таку ласку безперечно собі заслужив. Книжки з хати не виніс і не пустив між люди. Читав серед своїх найближчих. При читанні „З вершин і низин” застав мене мій пок. батько, тоді парох у Поручині.

У нас, в хаті був такий звичай, що вечорами хтось уголос читав книжку, а інші слухали. Мати шила, тітка, як приїхала до нас до Поручина на декілька днів, вишивала, а батько ходив, курих папіроску і слухав. Нераз таке читання, особливо зимою тривало до пізньої ночі, до півночі. По читанні йшла критика. У першу чергу розглядали т. з. зміст, себто фабулу повісти, а тоді характери. Чому котрийсь із героїв так гарно, або негарно поступив собі, чому автор не казав йому вибрати якоїсь іншої дороги та шукати іншої розв'язки подій? Чому це, а чому те? Батька цікавив більше мотив твору і композиція. Він звертав увагу на поодинокі моменти, на психологічні питання та на літературну орнаментику. Батькових завваг я слухав дуже пильно й мало коли зважився „тицьнути свої чотири феники”. Але як сказав щось не від речі, то батько того не легковажив, хоч і не дуже

12500

рад був моїм залицянням до літератури, бо хотів мене бачити малярем.

І тепер, коли мене застав при лектурі „З вершин і низин”, зацікавився, що то я таке читаю. Перелистував книжку і спитався як вона мені подобається. Я відповів, що дуже.

— А чому?

— Бо якась інша, ніж ті, що я читав.

— Якто інша?

— А так, що теми нові і новий вірш. Він не співає, а говорить. Часом слова падають, як молот на ковало.

Батько усміхнувся.

— Можливо. Фра́нко¹⁾, син коваля. А „Панські жарти” ти вже прочитав?

— Ще ні. Не було коли. Франкові вірші важко читати. Над кожним треба подумати зокрема.

— Авжеж, що треба, — притакнув батько і став читати „Панські жарти”.

Забув про орудку в місті і читав, читав, поки тітка не покликала нас до вечері.

— Від часів Шевченкового „Кобзаря” таких творів ми не мали — сказав, віддаючи мені книжку.

„Панські жарти” зацікавили батька ще й тому, що подія, яка лягла в основу тієї поеми, збулася в Ялинковатім, у глухій закутині стрийських гір, у тім самім Ялинковатім, де батько якийсь час

---

¹⁾ Ми тоді наголошували Фра́нко не Франко́, як тепер. Пізніше мав я нагоду балакати в Бориславі зі свояками великого поета і вони також називали себе Фра́нко, не Франко́.

був адміністратором. Тамошні люди памятали ще, як то дідич вигнав був пароха з волами панське поле орати, а Микола Устіянович, з яким батько в горах пізнався, розказував батькові про того виняткового на свої часи священника. Батько переповідав нам те, що чув від Устіяновича, та на жаль я вже батькових слів переповісти не вмію. Памятаю тільки, що подія скінчилася щасливо і правда перемогла.

— Гарна поема. Небагато маємо таких гарних творів. Прочитай, сину, уважно. Вона варта найбільшої уваги.

Я не тільки прочитав, але й одну частину, перший Великдень на волі, вивчився напам'ять та деклямував нераз, хоч ще радніше деклямував „Каменярів”. Це була моя перша зустріч, хоч не із Франком, так з його віршованими творами. А що в творах живе їх автор, то мені здавалося, що я знаю самого Франка, автора „Осінніх Дум” і „Скорбних пісень”, але й „Vivere memento”!

Як я читав „Захара Беркута”, то про його автора я не думав, мене цікавили події, які він там представив, а які я просто переживав. Мій мозок ще до того не доріс був, щоб схопити провідну ідею повісти.

У вищих класах ми вже пильно стежили за всім, що написав Франко. Читали журнали, де він містив свої праці („Товариш”, „Правда”, „Батьківщина”), захоплювалися поемою „Смерть Каїна”, хоч може і не дуже то її провідну думку розуміли, і сильно турбувалися вісткою про

третій з черги арешт Франка вкупі з Павликом, Вислоухом та ще деким. Коли хтось поїхав до Львова і мав щастя бачити Франка, то ми йому спокою не давали — який він собою, як балакає, як поводить ся з людьми, чи привітний і говіркий, чи ні? Усе ми хотіли знати.

Недиво: Бережани шість миль від залізниці, подорож до Львова і зустріч з передовими нашими людьми, то було щось незвичайне, виняткове, а бережанська молодь, як на те, здавен-давня цікавилася мистецтвом і літературою, вона-ж ходила слідами Маркіяна Шашкевича. Кожний з нас, сідаючи в школі, в лавку, питався: „А може в тій лавці сидів колись Шашкевич?

Лавки були старі-старенезні, покраяні та покарбовані, пооздоблювані всілякими буквами та знаками — дуже можливо, що на них сидів ще Маркіян.

Але разом із тим почувалося, що від Маркіянового „Бандуриста” до Франкових „Каменярів” пройдений далекий шлях. „Бандурист” був для нас, бережанців, якийсь то близький і радісний, але в „Каменярах” почувалося куди більше сили, що рвала та гнала нас уперед.

ВІДЕНЬ І „ЗІВЯЛЕ ЛИСТЯ“

Улітку року 1891 я здав матуру в Бережанах і з кінцем вересня вибрався до Відня, щоб згідно з бажанням батька записатися до академії мистецтв. Бережани і — Відень, — небо й земля!

Не знаю, як я дав би собі раду в наддунайській столиці, колиб не щасливий припадок. В залізниці стрінувся я з проф. Студинським. Він скінчив у Відні теологічний факультет і їхав тепер на студії славістичні. Був, значить, старим віденцем. Поміг мені знайти хату, запровадив до академії, до того чорного будинку, що перед ним стоїть не менше почорнілий Шілер, а коли мені там не довелося дійти до ладу зі старим професором Гріппенкерлем, порадив вписатися на філософію. Проф. Студинський впровадив мене також до „Січі“ і до гр.-кат. духовної семінарії на „універзітетспляц нумеро айнс“.

Там я пізнав незабутнього Михайла Петрушевича з Новиці, мого пізнішого приятеля, Василя Дубицького, Баричка, Коцюбу і теперішнього славного нашого музикольога Філярета Ко-

лессу. Цей, нині такий поважний і поважаний учений, не во гнів йому кажучи, іноді в неділю по обіді, коли ректор семинарії в шлюсроку і циліндрі виходив зі старих мурів свого заведення, *horribile dictum* — „шкартував”. Їхали ми удвійку до Пратеру, щоб подивитися на зелену мураву й захлиснулися, я — ілюзією Жукова, а він — своїх коханих Ходович. Поблукавши по зелених левадах Пратеру, заходили ми до каварні Чарди і там, при шклянці малого пива та при тарілці невеликого гуляшу, насолоджувалися знаменитою циганською музикою, чардашами та угорськими рапсодіями Ліста.

То знов іншої неділі (якщо можна було „шкартнути”), ішли на світову музично-театральну виставу, — також у Пратері, в тамошній величезній „Ротунді”. Бо і якже було не йти! Таж там бачилося, мов на долоні, музичний розвиток усіх країв і народів від найдавніших часів аж до тепер. Були там чудові портрети великих музик, співаків і акторів, їхні інструменти та рукописи, у габльотах висіли костюми та реквізити всіх більших театрів, а крім того улаштованих було декілька сцен із найславніших світових опер.

Хочби там довелося стрінути й самого ректора та вилетіти з „буди”, ми мусіли йти!

Але бачу, що струм молодечих споминів пориває мене і відносить геть від теми... Завертай, Федю!

До семинарії я забігав кожної днини попудні, мов до казина. Там стрічав своїх і чимраз

ближчих собі людей, там все хтось дістав якусь цікаву вістку з краю, там щось нового почулося з життя нашої віденської кольонії. А дотого прочитали ми нове „Діло” й невіджалувану Лукичеву „Зорю”.

Отож у тій „Зорі” стали появлятися невеличкі, чудові віршики:

*Не минай з погордою
І не смійсь, дитя!
Може в тім осміянім
Суть твого життя.*

Або:

*Я не жалуюсь на тебе, доле:
Добре ти мене вела, мов мати,
Таж де хліб родити має поле,
Мусить плуг квітки з корінням рвати.*

То знов:

*Розвійтеся з вітром, листочки зівялі,
Розвійтеся, як тихе зітхання!
Незгоєні рани, невтишені жалі,
Завмерлеє в серці кохання.*

Тоді ще поезія не була царівною прогнаною з рідного краю, тоді ще люди мали вухо й серце для щирих і гарних віршів. А ці вірші були найщиріші і найкращі в світі, такі гарні, що, казав би ти, нічого гарнішого й бути не може.

Читали ми їх з найвищим захопленням і нетерпеливо дожидали нового числа „Зорі” і нових віршів того самого, невідомого нам автора.

Бреніла в тих піснях нотка народньої поезії поруч таких, раз ніжних і витончених, то знов глибоких і чорним смутком осотаних тонів наболілої душі інтелігента, що подібного дуету в нашій ліриці до того часу ми не стрічали.

— І хтоб це міг бути автором таких віршів? — ломили ми собі голову, переходили по черзі всіх старших та молодших галицьких та наддніпрянських наших поетів, але ніяк не могли потрапити на когось, щоб скидався на батька таких гарних дітей.

Аж відізвався Михайло Петрушевич: „Франко!” — і усміхнувся своєю дивною усмішкою, що не знати було, чи він це каже поважно, чи жартує собі.

— Де, де, де! — заперечили йому. — Франків вірш тяжкуватий, а це такі легкі, етеричні строфи, це попросту музика, не поезія.

— Музика й поезія одно, — кинув Петрушевич і знову замовк. — Усі роди мистецтва — одно, — додав і відкашельнув, бо щось йому в грудях хибувало.

— А з чогож ти виводиш, Михайле, що це Франко пише, а не хтось інший?

— Бо ніхто в нас таких віршів не міг би написати.

— А може якраз якийсь новий, талановитий поет появился?

— Новий? Молодий? Ні, це вияв чуття людини, що пережила багато і добре собі справу здає зі своїх переживань. Цеж ціла тиха драма, що збулася в душі непересічної одиниці. Не бачите того? Коли би це був молодий, невідомий дотепер поет, то він незабаром навіть Гайного заткнув би за пояс. Був би це не звичайний поет, а геній¹⁾.

Згодом виявилось, що Петрушевич був догадливіший від нас усіх накупі. Ті вірші писав Франко. Вони й появилися 1896 р. окремою книжечкою з передмовою, де поет каже, що їх герой — „небіжчик”. Розуміється, що ціла та передмова то була літературна видумка, щось ніби ті хмари газів, що ними вповивають себе літаки, щоб їх ворог не бачив. Так хотів заховати себе Франко перед оком читача. Мабуть були такі, що повірили йому, але я до них не належав. „У зівялім листю” побачив я нові риси Франкового літературного обличчя, нові осяги його творчого ума. Пригадався великий Гете, творець „Іфігенії”, а рівночасно автор чудових ліричних еготичних архитворів.

---

¹⁾ Новицький, чи там Михайло Петрушевич, дуже високо цинив Гайного, любив його ліричні поезії і перекладав їх, нарікаючи, що вони такі легкі, а так їх тяжко добре перекласти.

ЛИСТ БЕЗ ВІДПОВІДІ

Мого нахилу до літератури нічого не могло спинити. Не диво, ходив я до школи, до якої ходив Маркіян Шашкевич і виростав у літературній атмосфері, бо й батько мій працював на літературній ниві¹⁾. Але в гімназії я не вважав себе поетом. Поет то був Сильвестер Яричевський. Він мав грубу книжку з білого паперу й до неї вписував свої вже викінчені твори. До тої книжки намалював я йому акварелями вінету: кобзар над рікою під дубом, на тлі руїн галицького замку.

Так, бо на мене дивилися, як на майбутнього маляря. Учив мене рисунок пок. Юліян Панькевич, а по нім якийсь Навроцький, що приїхав з Америки і був учителем французької та англійської мови в „конвікті” пані Бехонської. Тимто наш професор природи, знаменитий Петро Дуткевич,

---

¹⁾ Друкував статті під криптонімом, або під псевдонімом Марко Мурава. Німецькі вірші ліричні посилав до тижневика „Über Land und Meer“. Ті числа, де вони були поміщені, зберігалися у нас, в Жукові, але по смерті батька запропастилися, як неодноразово з його спадщини.

прозвав мене Богданом Богомазовичем. Як треба було для гімназії, або для нашого громадянства якого портрету, чи грамоти, зверталися до мене. І я ніколи не відмовив. А всеж, хоч як багато я рисував, то читаючи книжки, я нераз на маргінесах писав олівцем вірші. Може вони й не були гірші від тих, що тепер пишу, але я не прикладав до них ніякої ваги й вони попропадали. Щойно у п'ятій класі написав я для проф. Штайнера польське домашнє завдання віршем, не знаючи, що й Яричевський також його віршем написав. Дістали ми відзначаючі ноти і проф. Штайнер відчитав ті наші „твори” прилюдно в класі, додаючи, що ще тоді, як він учив польської мови в Дрогобичі, то Іван Франко писав йому дуже гарні вправи, які він зберігає на памятку до нині.

Увесь час, як проф. Штайнер читав мій вірш і як балакав про Франка, я рад був сховатися під землю. Так мені соромно було, немов ученикові п'ятої класи, що його приловили з панночкою на любій розмові. Зі своїм малярством я не скривався, але з поезією — так. Хто мені хотів докучити, то казав на мене: „поет”, „віршопис”, або деклямував першу строфу з того „відзначаючого” („цілюющего”, як ми з насміхом казали), завдання. Я любив поезію, але хотів її любити тайки, щоб ніхто про це не знав, а вони виводили тую мою любов на ринок, на „позорище вселюдне”.

І вивели. Довелося таки бути поетом й залишитися ним до нині.

Та коли вже на це пішло, я, не тямлю в VI, чи в VII. клясі, вибрав два-три свої вірші, переписав їх чітко та гарно і роздобувши десь адресу Франка післав їх, прохаючи відповіді, чи мені даліше такі вірші писати, чи ні.

Кинув лист до скриньки і втікав від неї, немов від місця злочину. Каявся, жалувал, що зробив таку дурницю, але пропало. Тепер залишається одно: чекати на відповідь. Чекав тиждень і два, місяць і другий, відповіді не було.

— Чому я марки не долучив? — питав я себе. — І не лише марку, але й заадресовану коперту треба було додати, — казав собі. — А так — пропало!

І в душі моїй залишився, як не жаль до адресата, то таки якесь гірке почуття. „І що йому шкодило відповісти?“

Не прочував тоді, що й мені прийдеться колись такі самі гріхи на свою совість брати.

Я також лишив не один такий лист без відповіді. Не тому, щоб не хотів відповісти, лиш що сил і часу не було. Каюся тепер того гріха і прошу вибачення.

ФРАНКО В ЖУКОВІ

Було це в Жукові, бережанського повіту, в другій половині липня, в самі гарячі жнива, року, мабуть чи не 1892.

Я вертався з поля до хати на обід вполудне, між 12. та 1. годиною. Днина була погідна і гаряча. Ніде ані хмаринки. Пекло. Я перебіг попри церкву, став на сходах і під грушкою побачив товариство. Трьох мужчин лежало головами до середини — щось балакали. Двох мені не важко було пізнати. Це були: мій батько і др. Андрій Чайковський, але хто третій? Якийсь гість, мабуть з Чайковським приїхав. Треба звитатися. Збіг я по сходках, перейшов стежку та зупинився перед липою. Чи правда це, чи мені лиш так здається? Цей третій то був Іван Франко. Я знав його з портретів.

Я підійшов і ми познайомились.

Перше вражіння звичайно найсильніше. Я ще й нині Франка уявляю собі таким, яким його тоді під грушкою у Жукові побачив. Був він у повнім розцвіті сил і видно, що почував себе добре на

селі, здалеку від гамору Львова і від редакційної, літературної та наукової праці. Мав на собі якусь люстринову попелясту, легку блюзу, вишивану со-рочку й нові, але чомусь роздерті черевики.

Я тоді багато рисував і не диво, що маляр-ський вираз моменту найсильніше вривався в мою пам'ять.

Найвищого росту був мій батько, трошечки нижчий Андрій Чайковський, а найнижчий Франко. (Такого росту уявляю собі Шевченка, себто серед-нього). Всі три широкоплечі, сильно збудовані мужчини, усі три синьоокі. Батькові очі всміха-лися, Чайковського дивилися бистро, щоб помі-тити щось цікаве (він же знаменитий оповідач), а Франкові гляділи, ніби крізь якусь червонаву імлу, оминали людей, деколи здавалося, гейби вони позичені в нього, то знов, ніби не привикли до сонця, бо задивлені були вглиб, у душу. І всі три визначалися маркантними фізіономіями й ці-каво збудованими головами. Батькова була незви-чайно кругла та регулярна, мов виточена, Чайков-ського велика, чоло вискакувало вперед, а Фран-кове ще більше, підлазило кудись угору, вверх.

— Сідайте, а краще сказати, кладіться, Бог-дане, коло нас, — відіззався Чайковський, але ме-ні, молодому студентові філософії, ніяково було встрявати поміж старших і я присів на лавці під розложистою, старезною грушкою, що виглядала на прародичку всіх трьох батькових садів. Внизу, за берестовим ліском шуміла Золота Липа, ніби на хви-лях своїх несла торохтіння тих численних млинів,

що їх колеса мусіла обертати, за Липою бігла білою стрічкою мурована дорога з Бережан до Золочева, поміж горбами видно було шматок бережанського великого ставу, долом луги а кругом поля, села й ліси, здебільшого дубові.

— Гарно тут — сказав Франко. — Але двора не бачу. Де двір?

Йому відповіли, що двора в Жукові немає, що тут жив Ян Белецькі, якого трагедію виспівав Словацький у своїй поемі, бо ще й досі живуть у Жукові Білецькі, але вже не шляхтичі, а селяни й на подвір'ю у них є якісь муровані пивниці, ніби останки того двора, що його збурих і слід по ньому заорав великоможний пан на Бережанах.

Франко глянув на стареньку церкву. — „Była to cerkiew z modrzewia jej ściany“ — проговорив виїмок з поеми Словацького і нараз спитав:

— А як-же з рибою у Золотій Липі? Хто її ловить?

Відразу видна була його цікавість до риболовлі, яку дуже любив.

Про що балакали далі не тямлю, бо я побіг подивитися, як примістили й як угостили коней Чайковського і який готовлять обід на привітання таких гостей. Обід, можна сказати, був по попівськи добрий. Обідали ми в покою від ганку, де не було вікон, тільки шкляні двері. Ганок був оброслий зеленим, буйним виноградом і зеленаві рефлекси падали на всі обличчя. В невеличкім покою було, як на таку жару, досить холодно. Як подали рибу, то Франко дорікав моїй мамі, нащо

вона передтим курятами гостей угощала, і риби, мовляв, було би досить. Взагалі їв він ніби від не-схочу і ніби йому байдуже, що їсть і що пє. Чарки за комір не виливав, але і зайвої не випив. Взагалі ціле товариство не належало до прихильників Бакха. Видно було, що вище від їжі та напיתків клали розмову та ще маючи такого гостя між собою, як Франко.

Франко балакав тихо, відривисто, про якусь особливо гарну будову речень не дбав. Була це звичайна розмова. Нараз задумався, ніби відбігав кудись, ніби його тут нема. Тоді голова його хилилася ще нижче, як звичайно, а чоло робилося ще вище, дуже високе. На голові волосся червонува-того відблиску, злегка схвильоване, досить коротко пристрижене, вгору зачесане й мабуть не дуже то плекане. В момент такої екскурсії робив Франко вражіння невдоволеного, навіть гнівного і я мимо-хить завдавав собі питання, чому це він невдоволе-ний нами, ми ж старалися вгостити його, як могли найкраще. А може якраз тому, що він не любить, щоб його вирізнявати, гостити, величати? То знову гадав я собі, чи не вважає він нашої хати багатою і не думає собі: „От і збагатився піп крив-дою своїх парохіян”.

А в нас про це багатство й мови не було, хоч попівство виглядало, як невеличкий двір. Шість покоїв зі салею, де місцева читальня давала кон-церти, перед вікнами шуміли високі сосни, перед соснами газон, кругом хати сади й городи, далі берестовий лісок, левада, якою перепликала Золо-

та Липа, дотого просторе подвіря, муровані стайні, — міг Франко погадати собі, що до багатів заїхав.

Що він дійсно гадав, не знаю, але дуже добре пригадую собі одну тему розмови за обідом, а саме про Корнила Устіяновича і про його „Мойсея”, писаного та мальованого.

Батько хвалив Устіяновича. Перша батькова посада була в стрийських горах, в Ялинковатім. Тоді він познайомився з Миколою Устіяновичем і з його сином Корнилом. Миколу, відомого діяча й автора двох, у свою пору доволі відомих повістей, батько мій дуже шанував і мило згадував. Як бережанці робили його поминки, то батько виголосив проповідь, а мені казав вирисувати портрет Миколи Устіяновича, який стояв на поминальній могилі в церкві. Корнила знав батько молодим, дуже гарним, живим, великонадійним хлопцем, з широким розмахом козацько-романтичної фантазії. Годі дивуватися, що любив його, радо читав його історичні драми і бачив у них може дещо більше, ніж дійсно було. Оба вони (батько і Корнило У.) належали до народовців 70-тих років, до останніх могіканів нашого романтизму.

Інша річ — Франко, який тоді захоплювався Золею і реалізмом та визначався радикальними поглядами в політиці. Для нього Корнило Устіянович був людиною з другого табору, фразер, декламатор, козак з лицарською грандецою.

Франко став гостро критикувати поезії та образи Корнила. Батько боронив. Казав, що це

справжній, вроджений поет, людина з божою іскрою, ширококрилий дух. Вивязалася літературна полеміка, тимбільше цікава, що оба полемісти визначалися незвичайною пам'яттю і дуже широкою освітою (мій батько знав Шекспіра, Гетого, Шіллера напам'ять, правив, а навіть євангелію читав з пам'яті, латину й греку так умів, що я пильно оминав розмови на ті теми. Як прочитав кілька томів Гомого, то в розмові з єзуїтами на їхнє превелике диво цитував з голови цілими сторінками). Яка була пам'ять у Франка, то всі ми знаємо. До тієї полеміки др. Чайковський мало мішався, а я слухав побожно і — дивувався, як можна так багато вміти. Встрявати і пхати свої чотири грейцарі туди, де сипалося золото, я попросту не смів.

Прийшла черга на Устіяновичевого „Мойсея”, на образ і на вірш. Батько процитував: „Мертва очам, німа для уха, жене від себе житні духа” і т. д.

— Невже-ж воно не гарне, не поетичне й не сильне? — питався батько.

— Гарне та неглибоке, — відповів Франко. — Устіянович пише й малює поверху, нічого з глибин душі Мойсея не добуває, не розуміє його трагізму.

І пішла даліше бесіда про біблійного Мойсея. Не міг я надивуватися, що Франко так добре знав Святе Письмо, історію церкви, патристику, тощо, забувалося тоді, що це поет, можна було гадати, що доктор святої теології, тільки не зовсім покірний канонам. Полеміка скінчилася, як звичайно — противники залишилися на своїх позиціях.

По обіді пішли ми до саду, — оглядати ще-пи, рожі, кавуни та мельони, а як трохи похолод-ніє, мали їхати до Краснопущі, до тамошнього славного монастиря. Але мати не хотіла пустити нас без кави. Це був один із канонів жуківського життя, ніде не їхати без „вчесної” кави і нікого з гостей без неї не пускати. А робили каву „стоя-чу”, на три поверхи: партер — чорна, перший по-верх — біла сметанка, а до того домашня, легка, як пух булка. Франко вернувся з проходу в добрім настрою. Сідаючи до тієї кави, сказав звертаючися до мого батька:

— А всеж таки, отче, не вдоволяє мене Устія-нович своїми Мойсеями. Побачите, якого я колись напишу.

І написав, але батько вже не побачив. Поле-міка залишилася не вирішена, а як полемісти ви-рішили її „там”, то ми про це не будемо знати.

Для мене вона лишилася як причинок до ге-нези одної із тих нечисленних поем, якими слуш-но може повеличатися наша література, до генези Франкового „Мойсея”.

Сонце скочувалося над ліси, як ми двома во-зами, а властиво одним повозом і одним візком докочувалися до Краснопущі. Їхали ми від сто-рони Пліхова, вузькою, глибоко в поле врізаною доріжкою так, що крила повозу зачіпали об бе-ріг. Треба було добре дивитися, щоб не надїхав який віз, бо розминутися було б неможливо. Але вози не їхали; люди, ще працювали по полях і ми їх здоровили старосвітським: „Дай Боже, щастя!”

„Дай Боже, і вам!” — відповідали. Франко те саме кликав, вимахуючи капелюхом, і мені дивно було, що він вимовляє ім'я Бога, за такого страшного безбожника ми його тоді мали. Але пізніше переконався я і в Жукові у батька і в Циганах у мого дядька Омеляна Глібовицького, де Франко зі своєю родиною цілі одні вакації перебув, що він зі своєю безбожністю людям в очі не ліз. Навпаки, шанував те, в що інші вірили, ходив до церкви і радо ставав у крилосі, бо знав „відправу”, як добрий „дяк”, а головна річ, цікавився старими богослужбовими книжками. Любив ловити рибу, а може ще більше любив виловлювати старі, цінні книги із хвиль забуття. Про те мав я нагоду переконатися в Краснопуші.

Не знаю чому, але мені дуже хотілося, щоб Франка скрізь гарно гостили, і я боявся, що краснопущецький ігумен, старий, нереформований василіянин, Федоренчук, відомий дивак і відлюдок, не прийме його гостинно, а то ще чого доброго і в монастир не впустить, як прославленого атеїста. Але нічого подібного не було. Федоренчук вийшов до воріт, щоправда, неголений, заялзений, у старій „обстріпаній” рясі, але впустив нас радо в монастир, в яким був „суперіором” над самим собою, бо другого черця там тоді не було.

Краснопущецький монастир стояв між лісами в долині, на просторому, зеленому майдані, ніби схований перед суєтою мірською. Трибанна деревляна церква, того самого типу, що й наша у Жукові, тільки без порівняння більша і вдвое вища,

вражала своєю щирою і безпретенсійною повагою. Як похвальний псалом, знімалася вгору. Одно її поганило — бляшаний дах, гордощі ігумена Федоренчука — одна з ознак його скупства. Федоренчук, воюючи з „дяталями“, які „клювали“ гонти і псували покрівлю, казав цинковою бляхою побити церкву. (Який глум долі! Той сам Федоренчук дожив страшного моменту, коли в саме полудне і величава деревляна церква, мабуть найбільша того типу на Україні, і доргоцінний іконостас і ризи церковні, золотом руками королевої Марисенки ткані, і старі книги, портрети, численні рідкі ритовини, що висіли, мов макати на стінах, все це безцінне добро, свідоцтво нашої високої культури 17. століття, згоріло, як свічка, бо по Службі Божій забули згасити на престолі свічку). Церква була стара, з XVII. століття, чорна, як гебан, а дах був новий, блискучий. Дах не гармонізував зі зрубом. Крім того бережанський бляхар Померанц, хоч дуже був гордий тою роботою, не доріс був до такого завдання: попсував чудові лінії бань і змінив на гірше форму надбанників. Церква ніби присіла під дотиком святотатської руки. На щастя та обнова не змінjala її величавого нутра. Іконостас захоплював і тягнув до себе очі видців не тільки блеском золота і свіжими, ясними колірами мистецьких образів, але і сміливістю своєї загальної архітектури та викінченням подробиць. Ажурові стовпи, на лікоть наперед понагнані соняшники, ніде ніодного зайвого листка — нічого подібного я не бачив. За церквою, поперечно

до неї, ніби підстава, з якої вона знімалася вгору, тягнувся довгий одноповерховий, кам'яний монастир. Фільварок був далеко, на боці, під горою. Ніщо не псувало поважного, святочного настрою.

Сонце не пекло, лише лагідно всміхаючись, ховалося за верхів'я дерев. З поля долітав запах спілого зерна, вітер заносив веселу, може й за веселу пісню жінок і, граючися, кидав її на шибки келій і на голову ігумена. Ігумен відганявся від них, як від настирливих комах. Виглядав безрадно й безпомічно, сам один серед тих чарів спокусливої природи. Якій тут ночі довгі в тих склеплених келіях! Робилося жаль самотнього черця.

Може й Франко жалувал ігумена, бо споважнів ще більше, як звичайно, і мовчав. Не пригадує собі ніодної його замітки про церкву, ні про іконостас, хоч він про все вмів щось цікавого і мудрого сказати; був не як катедра українознавства, а як цілий український університет. А може спішився оглянути монастирську бібліотеку, бо книжки його таки найбільше цікавили, а тут уже сонце клонилося до заходу.

Глухо лунали відгуки нашої ходи по кам'яних плитах вузьких і низьких монастирських хідників. Пусткою віяло на нас. Миші втікали до нор, павуки ховалися в кутки віконних рям.

Ігумен відчинив двері до одної з келій на першому поверсі. Тут була ніби його вітальня. Якось старосвітська канапа, два-три прості, висиджені фотелі, на столі літопис монастиря.

— Деж бібліотека? — спитався Франко.

— Бібліотеки ми не маємо, але є трохи старих книжок і всякого „папіря” — відповів ігумен, відчиняючи перед нами другі і треті двері. І дійсно, в одній із келій лежали на підлозі книжки, як снопи на тоці в stodолі. Ніби якийсь велитень приніс їх у вереті і висипав тут.

Франко оживився, очі в нього заблистіли і рідкий гість — усміх, появився на його обличчі. Не зважаючи на пил і на павутиння, розгрібував високу аж до склепіння могилу.

Хто сам не любить книжок, того запалу не зрозуміє.

Мабуть ігумен Федоренчук теж не розумів. Хвилину дивився на нашого бібліофіла, а потім потюпав кудись по квасне молоко, щоб нас угостити.

Як вернувся, Франко вже сидів поміж нами, бо стемнілося, а світла у келії не було. — Колиб знаття, то привезли б свічку зі собою — жалував.

Вдоволений вертався до Жукова. Всеж і в тому ставку зловив мабуть якусь гарну рибу. В Жукові показував нам — але я цього не розумів тоді — що то за цінності були.

Здається мені, щось кабалістичного. Не пригадую собі.

Я тоді захоплювався Байроном, Шеллім і Словацьким.

Одне від другого далеке. Для Франка тої віддалі не було.

Він легко та свobodно мандрував по широких просторах знання, перескакуючи з питання на пи-

тання. Але мало коли захоплювався і гарячився, часто здавалося, що балакає від несхочу. Не скажу, щоб був привітний. Поки його ближче хто не пізнав, то скоріше відтягав, ніж притягав до себе.

Притягало його знання і його тоді ще не дуже голосна, але добре заслужена слава. Знали ми, кого гостили.

Мимохіть завдаю собі нині питання, як ставився до мене. При першій зустрічі стримано. Був мало що не вдвое старший від мене. Хто такий був я? От, молодий студент, на його гадку — панич. Чемний, уважливий, добре вихований і старанно вдягнений панич — більш нічого. А для нього все те було байдуже, здавалося, навіть нелюбе. Любив поводитися свobodно, безцеремонно, особливо на селі. Чи з роду був такий, чи життя його так настроїло, не вмію сказати.

На другий, чи на третій день поїхали ми до Раю, до палатки графа Потоцького, де була невеличка, але цінна бібліотека, з деякими справжніми білими круками.

Палатка одноповерхова, невеличка і зверху не розкішна, лежала серед великого, прегарного парку, куди вела довга, липова алея.

Графа Потоцького не було у Раю; він майже цілий рік сидів за границею, великий пан, царський конюший, чи щось таке; палатою і бібліотекою завідував мій знайомий Должицький.

Заки його повідомлено про наш приїзд, проходилися ми перед верандою, дивилися на гарні муравники та квіти, з насолодою дихали, чи-

стим повітрям. На муравнику, перед верандою, стояла якась невеличка статуя. Не знаю, чи краса природи, чи оця статуя була причиною, досить, що Франко став балакати про грецькі мальовані портрети. Перший чоловік у Галичині, що говорив зі мною на цю тему. Але як? Почувалося, що він любив і відчував красу гелленського світа, хоч своїм зверхнім виглядом і першим враженням, яке на чоловіка робив, здавалося, нічого спільного з тим світом не мав.

Должицький, побачивши такого рідкого і несподіваного гостя, дуже чемно привітався і дуже радо показав нам усе, що цікавого було в палаті. Французькі, гарно різьблені сходи, данцігські старі дубові меблі, дорогоцінні кришталеві павуки, Матейкового Віта Ствоша, Григлевського „інтер'єр", японські обруси, тощо.

І про спомини, а може тільки легенди, звязані з палатою, не забував.

Тут, кажуть, ночував Петро Великий і Мазепа, тоді, як у Жовкві були на військовій раді, тут цар Микола гостив на ложах, тут покійна графиня попала в суперечку з мужем, скочила на балкон, казала запрягати коні, виїхала і більше не вернулася...

Перейшовши всі салі та оглянувши також домашню каплицю, ввійшли ми до бібліотеки. Досить простора саля на партері з дверми на веранду і з видом на ставок.

Палісандрові шафи кругом, за мосяжними решітками книжки, інкунабули, ельзевіри, старо-

друки. Должицький добув катальог, Франко переглядав і яку книжку хотів бачити, ту графський бібліотекар добував із шафи і подавав йому. Зразу брався пояснювати її вартість і значіння, але, помітивши, що Франко все те прегарно знає, дав спокій і вдоволився тільки історією, як котра з книжок попала до Раю.

— Оцей прегарний, може найкращий із усіх дотепер відомих примірників Біблії Острожської набув граф за одного гульдена (дві австрійські корони). Переїжджаючи через Лісники, побачив перед одною селянською хатою дитину, що бавилась якоюсь старою книжкою. Стримав повіз і казав собі показати книжку. Заплатив матері тої дитини гульдена і книжку привіз до своєї бібліотеки. Обі сторони були вдоволені... „Habent sua fata libelli“.

Наших стародруків було тут досить багато, але мало таких, щоб їх не знав Франко. Бібліографічне знання і пам'ять у нього були незвичайні. З того боку він нагадував Анатолія Франса.

Не знаю чому, але цікавився також повним гербарем Папроцького і довше розглядав його. Одної тільки книжки не дав нам Должицький у руки: була це якась латинська історія так званої Йоанни Папісси з ритовиною; єдиний, як він казав, не-нарушений примірник у світі. У пристойнім віддаленні, дивилися ми на ту річ, для мене тоді байдужу, для Франка дуже цікаву.

Оглянувши бібліотеку, пішли ми на підвечірок до Должицького. Щойно тоді я помітив, що наш достойний гість не дуже то по візитному одяг-

нений і боявся, щоб пані не образилася й не дала йому це відчувати. Але нічого подібного не було. Видно, і вони знали, хто такий Франко, і вважали собі за честь, що мають нагоду гостити його в своїй хаті.

Розмова велася по польськи і тоді мав я також нагоду переконатися, що Франко дуже гарно тою мовою балакав і знаменито знав польську історію і літературу.

Вечором верталися ми до Бережан. Липова алея була, як зелений тунель. Праворуч Руриска, з лівого боку Сторожиска, в долині, нижче від ставу, Бережани. Франко був мабуть вдоволений, бо стиха підспівував свою улюблену пісню: „Гей, за горою, за кремяною не по правді жие чоловік з жоною”.

Голос у нього був слабкий, високий баритон, але у співі було багато душі й розуміння, більше, ніж в не одного вченого співака.

— — — — —

Ще раз жуківська хата гостила Івана Франка.

Приїхав під вечір. Мабуть запізно вибрався з Бережан до залізниці, до Зарванички під Золочевом і знаючи, що не поспіє до поїзду, поступив до нас, щоб переночувати і ранком рушити в дальшу дорогу. Я тоді був у своїх тіток у Шумлянах, а коли вернувся до хати, то застав Франка при вечері, на розмові з батьком. З Франком був один із його синів, маленький хлопчик, що кулачком тер очі, бо хотів спати.

Мати приладила гостям постіль у гостиннім покою, за великою салею з трьома вікнами і двома печами, де, як казали, раз сорок пар танцювало.

Франкові постелила на ліжку, а його синкові на канапці.

Вже й ми, домашні, збиралися йти спати, бо досвіта треба було гостей виряжати до залізниці, коли я спитався, чи дівчина дала Франкові свічку та воду на ніч. Виявилося, що ні. Я взяв одно і друге і на пальцях перейшов салю та несміливо зазирнув до гостинного покою.

Франко сидів на кріслі коло канапки, обтулював дитину і присипляв її якоюсь казкою, мабуть одною з тих, що склалися на збірку: „Коли ще звірі говорили”.

Не знаю чому, але образ цей був для мене якоюсь дивною несподіванкою. Такої батьківської ніжності по суворім і поважнім Франку я тоді не сподівався. І та жанрова картинка до нині залишилася в моїй пам'яті. Якби я був малярем, то радо переніс би її з голови на папір.

ЗУСТРІЧ ІЗ ФРАНКОМ У ЛЬВОВІ

З кінцем жовтня 1898 р. поїхав я з моїм батьком і з Андрієм Чайковським з Бережан до Львова на соті роковини відродження української літератури і на ювілей 25-літньої літературної та наукової праці Івана Франка.

Оба ті свята зливалися в уяві молодого вчителя глухого, повітового міста, яким були Бережани, в одну неподільну цілість, у показ нашого культурного розвитку за останнє (XIX) століття.

Свято Котляревського відбувалося в театрі Скарбка, у тій великій, кругловатій, колись розкішній і тоді вже таки добре знищеній салі.

Але та саля була битком набита, казав би ти, вона тріщить ціла, ще трохи і — завалиться.

Я перший раз бачив так багато нашого громадянства: священників, адвокатів, лікарів, учителів, що з усіх сторін краю зіхалися на це велике свято. Це вже був не той тісний кружок, що серед нього починали колись роботу Котляревський, Квітка і Шашкевич, — це була сила! Дух ріс, коли чоловік глянув кругом себе.

Сказав я це Франкові, вітаючися з ним. — Жаль тільки, що селян так мало — відповів мені коротко, бо короткою була наша розмова. Франко тоді, по відомих непорозуміннях, так сказати, примирився був зі своєю суспільністю і тепер усе хтось підходив до нього і здоровився з ним, як не щиро, то ввічливо і з пошаною.

Свято почалося сценічним прольогом „Великі Роковини”, які нарочно на цей день написав Франко, а віддеклямував Лев Лопатинський. Вірш звучав дзвінко, легко впадав крізь ухо до душі, будив бадьорий настрій. Почувалося, як „дух у салі ріс на силі” і як степенувався загальний підєм. Я знав Франка мало, бачив його звичайно поважним і задуманим, тимто мені й дивно було, що зпід його пера вийшли такі, можна сказати, крилаті слова.

Тоді, на тім зїзді, почув я також перший, і мабуть єдиний раз, як Франко промовляв прилюдно. Було це в салі „Frohsinn-u“, в давнім готелю Жоржа, в подвірю, там де нераз театр „Бесіди” давав свої вистави. Там вітали Франка святочним комерсом. Відповідаючи на привіти казав він, що ніколи не вважав себе ані великим талантом, ані героєм, ні зразковим характером, тільки був тим мулярем, що замурує діри в нашім народнім мурі і тим пекарем, що для наших людей пече хліб насущний, бо вихований у твердій школі життя засвоїв собі два принципи, а саме: сповнювати свій обовязок і безнастанно працювати.

До того завзивав також і наш загал, бо ніякої ласки від нікого нам не дожидати, а числити лише на власні сили. Балакав спокійно, рівно, без ріано

i forte, без crescendo і decrescendo, буцім не балакав, а читав письмо, написане на білім обрусі стола, від якого майже не відривав своїх сивих, ніби мрякою осотаних очей. Було щось у тій промові, що нагадувало читання наших євангелій страсних. І як у тих євангеліях так і в промові Франка була одна, може над усе дорожча цінність, а саме: переконлива щирість. Ні сліду охоти „робити вражіння і викликувати ефект”, ні крихітки зайвого патосу. Навіть тоді, як Франко казав: „Нехай пропаде моє ім'я, але нехай росте і розвивається український народ!” — ви патосу не чули. Не була це фраза, лиш свідоме, з глибин душі добуте бажання, гадка, з якою він може й довго бився, але як раз прийняв її за свою, то вже вірний їй залишився.

Слова його падали спокійно, рівно, тихо і робили тим сильніше вражіння, що добувалися із серця, наболілого кривдою, зазнаного від чужих і — своїх, хоч про ту кривду й помину в його промові не було.

Я слухав її і той невеликий ростом чоловік, що стояв передімною за столом у чорнім „шлюс-року” і в вишиваній сорочці, ріс у моїх очах до розмірів якогось нашого, українського Мойсея.

І якщо в моїй душі був ще якийсь залишок горечі з хлопячих літ (лист без відповіді!) то й він щезав без решти.

Це ж була не ювілейна промова, а слова перемиря визначної одиниці з оточенням, фінал такої частоті драми з життя культурних народів.

ЮВИЛЕЙ ЛИСЕНКА І ФРАНКО

Рік пізніше перенесено мене з Бережан до гімназії св. Яцка в Кракові.

Тут я попав у гурт нових знайомих, здебільшого молодих письменників та артистів польських.

Сприятелювався з Орканом і ця приязнь перетривала всі проби часу і зберіглася аж до смерти цього знаменитого польського письменника. З українською краківською громадою стрічався я малоощо не кожної днини в читальні „Просвіти”, а в неділі та свята під церквою по Службі Божій, бо краківські українці таксамо, як наші сільські дядьки, люблять собі побалакати під церквою.

Тоді то й пізнав я нашого великого письменника, Василя Стефаника, з яким також приятелював щиро аж до його передчасної смерти. Та хоч Краків давав мені не тільки багато праці в школі, але й чимало літературних спонук та артистичних вражінь, хоч значно поширив мій умовий виднокруг, то таки не поривав я зв'язків зі своїм краєм і зі своїми людьми, в першу чергу з Бережанами

і Львовом. Там були мої близькі та найближчі, туди літав я залюбки гадками.

Як став виходити у Львові „Літературно-Науковий Вістник” я посилав йому свої поезії та оповідання, а що Франко був головним редактором того місячника, так треба було з ним листуватися, до кожної посилки треба було декілька слів долучити. Але Франко мало коли відписував, бо праці мої приймав і друкував без змін. В однім тільки віршику щось мені змінили (мабуть слово „мева” на „чайка”), але чи була це поправка Франка, чи когось другого, вже собі добре не пригадую. Я ніколи не був педантом і до редакторського ретушу не прикладав великої ваги, а всеж, чуючи від людей нарікання, що „Вістник” змінє рукописи до непізнання, порівняв своє оповідання „Для брата” з чорновиком і переконався, що крім деяких правописних змін, ніяких інших у редакції „Вістника” не зроблено.

Довше та жвавіше листування між мною і Франком вивязалося тоді, як він працював над піснею про козака Плахту. Тоді-то і просив мене, щоб я зайшов до архіву Чарторийських у Кракові і дещо перевірів, а дещо переписав наново. Знаю, що я ходив туди, розшукував, переписував і посилав Франкові, за що він мені подякував окремим листом, але що це було, нині вже не памятаю. Знаю тільки, що листи писав Франко дуже характеристичним почерком, але й дуже невиразним так, що нераз треба було добре насліпатися, щоб дійти, чого він хоче. Я графольогією не цікавився, але був

свідком того, як др. Вільчинський у Закопанім сильно зацікавився почерком Франкового листа і як він на тій підставі дійшов до дуже цікавих висновків, але це, як то кажуть, окрема тема, якої тут не хочу торкатися.

Та не тільки у „Вістнику” друкував я свої писання. Я посилав їх також до „Діла” і „Руслана” та до інших деяких наших часописів і до альманахів зазбручанських, не зважаючи на політичні різниці поміж ними, бо ті різниці для мене, що жив здалека від Львова і від інших центрів нашого партійного руху, не мали великої ваги. Я був тільки письменником, не політичним діячем. А всеж „Діло” було мені чомусьто найближчим часописом. Привик до нього від хлопячих літ. На нім, можна сказати, навчився я письма й зацікавився нашою справою. Особливо близьким було воно мені за редакції Белея. З Белеєм познайомився я ще тоді, як був на другім році філософії і помагав йому порядкувати бібліотеку „Просвіти”. Тимто й тепер уважав я своїм обов'язком післати йому час-до-часу якийсь допис, або якийсь свій нарис. Як прийшов зі школи, то в першу чергу хапав за „Діло”, щоб довідатися, що в нас нового.

З „Діла” довідався я також про ювілей Лисенка. Нині думки про цього композитора поділені, але тоді, за моїх молодих літ, він був нашим найбільшим музикою, нашою славою і національними гордощами і нікому навіть до голови не приходило поменшувати цього велитня. Тимто я дуже втішився, коли комітет запросив мене з промовою на ювілейну академію. Ту промову написав

я віршом, вивчився його напам'ять, що для мене було справою якоїсь там години часу і роздобувши гроші на дорогу (тоді ще витрат на такі цілі не повертали), поїхав до Львова.

Академію влаштовано знову в тій самій салі колишнього Скарбківського театру, але вже перероблений на салю фільгармонії, без сцени, зате з величезними органами, чи тільки їх імітацією — того вже також нині певно сказати не вмію. Салю була ще повніша, ніж на святі Котляревського, бо люди стояли скрізь, де тільки стати було можна. Пригадую собі, як котрийсь Бадені, намісник, чи маршалок сойму, ввійшовши і глянувши кругом, сказав до покійного Олександра Барвінського:

— Но — ho! Ile was już jest!*)

Початок академії назначений був на 12. годину вполудне, але по нашій традиційній звичці спізнився дещо, бо все ще гості напливали, все ще ті, що завчасу не купили білетів, добивалися вступу до салі.

Перед подієм сиділи і стояли, розмовляючи зі собою наші найчільніші громадяни: Романчук, Кость Левицький, Грушевський з дружиною, Франко та інші. Мені, як не тутешньому, треба було піти і привітатися з ними. Я це зробив і дуже добре собі пригадую, як наш тодішній сеніор, Юліян Романчук, після деякого дуже ввічливого вступу, сказав мені, що читав мій віршований привіт, який я прислав Комітетові до одобрення, похвалив його

---

*) Не знаю, чи це було на святі Котляревського, чи на Лисенка, але що так було, то знаю.

го, але радить одно місце змінити. Я собі це місце затамив і змінив, так як він мені порадив, не тільки тому, що це радив Романчук, але ще більше тому, що поправка була дійсно влучна.

До прилюдних виступів привик я був від дитини. Ще як малому хлопцеві казав дідो (батько мами, Михайло Глібовицький) деклямувати перед гостями „Перебендю”, „Бандуриста” та „Белізаря”, щоб похвалитися, яку то добру пам'ять має його внук; у гімназії товариші посиляли мене як промовця до господаря кляси з побажаннями на імянини, а від пятої кляси казали або промовляти, або деклямувати на Шевченкових святах. Як студент університету виступав я у різних містах і при різних нагодах. Не скажу, щоб я рвався до тих виступів. Вони мене коштували багато нервів, бо я мав і маю до нині трему, поки не зачну промовляти. Тоді я вже спокійний і певний себе, але перед виступом, нераз навіть кілька днів ходжу, мов не свій, лихий на себе і на інших. Так було і на Лисенковім святі. Ще гірше, бо мав я виголосити свій вірш у честь того чоловіка, якого твори я так високо цінив і якими так щиро захоплювався.*)

---

*) Як ми влаштовували гімназійне свято Шевченка (я був тоді мабуть у VI. клясі), то Лисенко на наше прохання прислав нам був свою кантату до слів Шевченка: „Бють пороги“. Дуже добре пригадую собі з якими труднощами, але і з яким то пієтизмом виучували ми цей нелегкий твір, поки вивели його при акомпанієменті гімназійної оркестри. Наш хор, і я в ньому, співав Лисенкові квартети, його прегарні баритонові соля знав я напам'ять, а тета моя пок. Дарія Глібовицька радо грала фортепіановий „витяг“ із „Різдвяної Ночі“.

Оце він сидів у ложі ліворуч від сцени, і хоч яку перебував далеку дорогу — такий свіжий і хоч мав шість хрестиків — такий молодий. Добре збудований, але не огрядний, мав такі жваві рухи, як молодець, пристійний, елегантно вдягнений, уважливий і ввічливий, притягав усякого до себе. Був це європеєць в повнім значінні цього слова, а разом із тим зразок українського інтелігента зі старими, по предках одідиченими культурними традиціями.

Я в Києві не бував і не мав щастя познайомитися із середовищем, у якому проживав наш великий компоніст, але від інших знав дещо про гостинні і високо культурні дома Лисенків та Старицьких, а також про їх великі заслуги для нашої літератури, мистецтва та національного поступу. Чував і про те, як Лисенко, ширяючи духом у країні мистецьких звуків, не чув ніколи приземної мови буденного життя і які з того виходили цікаві, ба й смішні непорозуміння.

Все воно нараз зявилося передімною, і мені здавалося, що я забув свій вірш, що поплутаю строфи і — вийде „скандал”. Одним словом — „трема”! А тут ще й Франко сидить, якраз передімною і чомусь то дивиться на мене, хоч звичайно очі його блукають у далині. Насилу запанував я над собою і якимось щасливо, без найменшої запинки виголосив я свій вірш. Зашуміла й загуготіла стара Скарбківська саля і я зійшов зі сцени.

Якжеж я здивувався, коли Франко приступив до мене та стиснув мою руку. „Я не люблю прина-

гідних віршів — сказав — але мушу признати, що цей вам удався. Ви його й виголосили добре”.

Я хотів щось відповісти, чув, що відповісти треба на такі цінні й несподівані слова признання, чоловіка не щедрого і не скорого до похвал, та на жаль, не знав що відповісти. Мовчки з похиленою низько головою стиснув я простягнену долоню.

Усяко потім бувало, хвалили мене й ганили люди, поправді, або й ні, але ця похвала, тих кілька простих слів признання до нинішнього дня лишилася у моїй пам'яті й не втратила своєї ваги.

МОЛОДА МУЗА — ДІВЧИНА ХИМЕРНА

Усяко, як кажу, бувало. Музи химерні сотворіння, а діти їх, ба навіть і звеличники муз та грацій, ще гірше. Не знаю, чи є де більше непорозумінь і невіривняних поррахунків, як між ними. Хтось за кулісами театрів не бував, той неодного дива не видав.

А невжеж між плястиками краще?

Письменники теж не без гріха. Колиб історик літератури мав сповнювати роль сповідника, то — гірка його доля була б! І грішників не розгрішив би і сам гріхів більше, ніж двигнути годен, набрав би. У цей город краще не скакати.

А всеж хочу сказати декілька слів. Наш літературний світ, яких там трицять літ тому, та ще по цей бік Збруча, не такий то й великий був, — куди менший, ніж в інших культурних народів. Звичайно: який пан, такий крам.

Казав би хто: менше галасу й крику, краще працювати, а літературна праця вимагає спокою. Та куди! Нас було замало, занадто добре знали ми себе, і занадто собою цікавилися. (Кажуть, що

як у малім містечку збіжить молоко в ринку, то зараз у цілому місті знають...)

Так було і в нас.

А тут життя має свої неблаганні закони. Як ось закон вічної еволюції.

Література також не хоче стояти на місці. Розвивається, шукає нових ідей і нових способів їхнього вияву.

Непорозуміння між батьками й дітьми неминуче. Діти, дарма, що вони діти, шукають нових стежок, не хочуть триматися поли своїх батьків.

І ми, молоді, не хотіли старими стежками ходити, лиш шукали нових. Буцім-то нових, бо „що нового під сонцем?“

Була „Молода Скандинавія“, була „Молода Польща“, чому не мала б бути „Молода Україна“, чи там „Молода Муза“?

Нині, коли Молодомузці постарілися, трохи дивно їх „Молодою Музою“ називати, але колись було не те. Колись ми були молоді й гадали, що відмолодимо світ.

Це був наш Sturm und Drang, хоч і виявлений у іншій формі, ніж колись у німців.

Ідея нашого Sturm und Drang-у снувалася здавна по моїй голові. Ще на другім році філософії, коли я мешкав у моєї тітки Павлини Пелехової при Шкарповій вулиці ч. 1. у Львові, разом із моїми друзями Климом Глібовицьким (математиком) і Юрком Тобилевичем (техніком, сином

Карпенка Карого) і коли до нас забігали часто-густо Северко Паньківський та Микола Вороний, перевертали ми світ догори ногами. Чого то не читалося тоді! І Шеллі і Словацький і Банг і Кардуччі і Ніцше! а вже про Метерлінка та Ібсена, то нема що й казати! Всі ми любили і нашу пісню народню, нашу літературу й театр (навіть грали в ньому), а всеж бачили, що не стільки сонця, що в вікні. Чогось то нового бажалося, захочувалося печеного леду, як дехто насміхався з нас.

Захочувалося і ми те хотіння заспокоювали, як могли і як уміли.

Це, так сказати, передісторія (Vorgeschichte) „Молодої Музи“, бо історія її починається геть пізніше.

Я був тоді у Кракові, як „Молода Муза“ прийшла на світ, але я її не цурався.

Була це дівчина гарна, та невговкана й хи-мерна. Розсипала перли, плила по морі тьми, сідала над рікою та приглядалася у свічаді плеса.

Не ступала слідами Квітчиної Марусі, й неодному голову завернула. Дехто боявся, що вона ще колись великої халепи накоїть, бо молодь саме за такими вдачами пропадає. Ті, що боялися, стали її на добру путь наставляти, хто мудрим словом, а хто насміхом, бо й насміхами, як казав римський поет, можна від злого відвертати. А вона замість близько приймати до серця ці перестороги своїх добродіїв, стала й собі широким сміхом сміятися.

І пішло, і пішло!

А були й такі, що оливи до вогню доливали, як скрізь і все.

„А він сказав про тебе це, а вона те... А не вжеж ти дозволиш себе безкарно зневажати?“

І знову пішло та пішло!

На нещастя один із Молодомузців виступив без маски і посміявся трохи і з прихильників і з противників „Молодої Музи“ таки здебільшого їх власними словами. І про Франкові слова: „Вниз котиться мій віз“ не забув.

Був це такий собі молодечий, літературний жарт, яких в інших народів ніхто поважно не бере, лише приймає, як жарт і сміється.

Але в нас такого не було, в нас були інші настрої та інші літературні засоби. Люди взяли цей жарт поважно й образилися.

Франко також. Навіть дуже. Відповів гостро, а що „Без маски“ появилось в Кракові, то й мені дісталось дещо. Чи слушно, чи неслухно, це до речі не належить. Може трохи так, а трохи ні, як у кожній полеміці, в літературній зокрема. Борониш своєї позиції, запалишся і щось таке ляпнеш, чого потім віджалувати не можеш.

Нехить Франка відчув я діймаво, бо всеж не тільки я, але всі ми — молодомузці цінили й поважали його за його велике знання і велитенську працю. Знала „Молода Муза“ скільки вона завдячувала Франкові. Досить тільки на „Зівяле ли-

стя“ вказати. Скільки нового скривалося у тій ліричній драмі, у тонкій аналізі переживань її безталанного героя, як і в формі, якою вони висловлені.

Якби я був мешкав у Львові й заходив до „Централки“, то певно знайшов би був нагоду побалакати з Франком на ту тему, щоб розвіяти мряку, яка поміж нами повисла. Писати було небезпечно, бо Франко мав гостре перо, він був перепрацьований і нервовий. Так та мряка й затьмарювала наше літературне небо. Мені здавалося, що Франко мене чомусьто не любить, а йому могло здаватися, що я його недоцінюю і не шаную в такій мірі, на яку він собі заслужив. „Краківська школа“, — казав іноді з нетаєним докором.

Тимто і здивувався я чимало, коли в „Літ. Наук. Вістнику“ появилася його рецензія на мій польський переклад „Слова о полку Ігоревім“. Щоправда, почав її Франко легким докором, що я не переклав нашого архитвору на теперішню нашу мову, лише перевіршував по польськи, але чим далше, тим прихильніше оцінював мою працю, аж дійшов до того, що назвав цей переклад найкращим з усіх дотеперішніх та ще додав, що в інтерпретації деяких т. зв. темних місць мені вдалося найближче підійти до тексту.

Така прихильна оцінка зпід пера такого вибагливого й гострого критика, яким був Франко, попросту зворушила мене. Хотів я йому по-

дякувати, але боявся. Ануж відповість, що він тільки на працю дивився, а її автор для нього „люфт“! А може ще й гірше.

Так і не подякував я Франкові за найкращу й наймудрішу рецензію, якої дочекався. А всьому винна та „Молода Муза“, дівчина гарна, але невговкана й химерна.

ПОДІЛЛЯ І ФРАНКО

У жнива, мабуть 1893. р., в хаті мого дядька (маминого брата) Омеляна Глібовицького, що був парохом у Циганах, коло Борщева, на Поділлі, гостило не будьяке товариство. Приїхала дружина Івана Франка з дітьми та молодий письменник Василь Щурат. (Франко перебував тоді на студіях у Відні). Часто-густо, особливо в неділі і свята, приїздили з поблизького Борщева д-р Яросевич з жінкою, дуже гарною панею, де-що екзотичного типу і з синком Митею, а також адвокат Михайло Дорундяк зі своїм депенден-том, Єронімом Калитовським. Коли додати, що бували ще й василіяни, Ломницький та Ортинський і що дядькової хати не минала також княгиня Тереса Сапіжина, вдова по незабутнім Льві Сапізі, то вийде, що то збиралося тут дійсно товариство не будьяке.

Велике, старосвітське приходство, з низькими, але просторими кімнатами, бувало свідком дуже цікавих розмов, у яких стиралися далекі собі

світогляди, від консервативно-клерикального до крайнє поступового. Але що всі розмовці були людьми високої культури й дорожили добрими формами товариськими, то до різких зударів у розмові не приходило. Кінчилося звичайно тим, що після підвечірку всі приявні переходили з їдальні до „сальону“, покійна тітка, Дарія Глібовицька, сідала до фортепіяну й починався імпровізований, домашній концерт.

За хатою і за городами шуміли широкополі подільські лани, а перед вікнами стояла заслухана величезна липа.

Яка шкода, що ніхто з нас не описав хочби тільки одного такого вечора та не закріпив на папері тих, нераз таких цікавих гадок, тих небуденних вражінь, того своєрідного сільського, попівського „симпозіону“. Був би це документ не без вартости для історії української культури. А так... минуло, мов не було, мов хмарка по небі пересунулася і залишився тільки жаль.

Занадто довіряли ми своїй добрій пам'яті. Гадав собі чоловік, що все, що в голову впаде, ніколи не пропаде і що колись, як треба буде, то кожний момент і кожний образ із усіми подробицями відтвориш. А тепер бачу, що тільки головні зариси, тільки загальні вражіння залишилися, а все інше безповоротно пропало. Жалую, але жаль не допоможе.

Мов нині бачу різко зарисоване обличчя дядька Омеляна з чорними, палкими очима, з

вірлиним носом Глібовичів, то всміхнене добродушно, та гнівно захмурене, готове виявити найтонші почування і найрізкіші докори. Знаменитий бесідник і найкращий проповідник, якого я чув у своєму житті, був він неоціненим господарем для любих йому гостей, а разом із тим жорстким „облечителем“ людей безвартісних і негідних. Було щось у ньому, що нагадувало нашого Іляріона і польського Скаргу, а хвилинами появлялися на тій небуденній постаті також далекі рефлексии колишніх наших варягів. Незвичайно сміливий, поривав юрбу за собою і міг з нею робити, що хотів.

У політиці був це небажаний противник. Але в хаті своїй, дядько Омелян, був, як кажу, господарем неоціненим. (Тільки одного ще такого господаря знаю, а саме дядькового дядька Миколу Темницького із недалеких від Циган Шидлівців.) У хаті дядька Омеляна гість нудитися не смів. Винятковий оповідач і людина незвичайно дотепна, вмів гостей зворушувати до сліз, або примушував їх сміятися на ціле горло. Що хотів.

Хоч зразковий греко-католицький священник — високо цінив „недовірка“ Франка, а Франко його поважав, чого доказом їхнє листування.

А кругом дядька Омеляна бачу кремезну постать борщівського адвоката й організатора повіту, Михайла Дорундяка, не великомовного, а більше скупченого в собі, але також охотника

посміятися сердечно. Бачу малого ростом, але великого енергією Єроніма Калитовського і доктора, лікаря та посла Яросевича з синіми, раз живими, то знов розмріяними очима. Поміж ними, як „не от міра сего”, зарисовується висока стаття княгині Тереси, гарна якоюсь винятково достойною красою, гідною кисти найкращих малярів Ренесансу. Всіх їх бачу, але розмов, які вели, не чую. Лиш барва голосу залишилася, лиш поодинокі відірвані слова по стерні моєї уяви, мов осіннє павутиння снуються...

Снуйся, снуйся, нитко павутини...

Зі Щуратом ми тоді, а може роком раніше, але таки там, на тім ріднім для нас обох Поділлі, і познайомилися.

Він був лише „трішки” старший від мене, але ходив до гімназії у Львові, довше сидів у Відні, навіть мабуть мешкав з Франком, життєвого-студентського тай літературного досвіду мав куди більше від мене. Це вже був письменник, автор „Lux in tenebris lucet“, а мені ще „Стрічки” й не снилися. Я все ще не рішився був, чи триматися палітри, чи хапати за перо. Томуто я й дивився на Щурата з „респектом“, як тоді у нас казали. Але він не дер голови, ми собі навіть тикали й жили у мирній злагоді серед тих шумливих ланів Поділля, які він так любив. Довгими годинами ми блукали по полях між Циганами й Тересіном, любуючися красою неефективного, але такого багатого в настрої подільського кра-

евиду. Щурат перекладав „Huttens letzte Tage“ і я мав нагоду переконатися, як він поважно ставився до цього діла. Дбав не тільки про вірність, але й про красу перекладу, а перекладати дзвінки, мов з бронзи відлиті дистихони Конрада Фердинанда Маєра та ще й зберігати його різноманітні, бездоганні рими — нелегка річ.

Від Щурата в питаннях літературної техніки вже тоді можна було чимало навчитися.

То знов їхали ми до недалеких Шидлівців, попри якусь високу могилу, котрої імені вже й не тямлю. А в Шидлівцях зновуж такі „симпозіони“ як у Циганах, тільки в тіснішій, родинній гуртці. Отець Микола Темницький, товариш мого батька з теології, дивився на мене, як на свого сина. Говіркий, вічно всміхнений і жартовливий, — щоб ти з яким смутком до нього приїхав, геть розжене. В Шидлівцях нудитися не вільно! А „тітка Касуня“ (з дому Січинська, сестра Миколи Січинського) тільки й жури має, як угостити гостей, хоч ті гості лиш оттакі собі молоді студенти. Огрядна, кароока, весела, справжня українка, не з Поділля, а сказав би ти зподальша, десь аж від Миргороду, зі сторін безсмертного Гоголя.

Коло хати сад, зараз церква, а там село: велике, свідоме й небідне. Селяни мають ниви по цей і по той бік кордону. Через кордон перевозять снопи до своїх stodol. А кордоном Збруч. Не широкий та береги високі. Кордон!

Літо гаряче, а в Збручі вода зимна. Як не купатися в ньому? Але купатися можна лише до середини ріки, далше йти не смій, бо це вже царська вода. Нахаби! Навіть ріку хочуть розколоту надвоє. Тримаємося свого берега, як сліпі плота. А при другім, чуємо, так само по нашому говорять і купаючися, жартують. Може вони також з якого приходства прийшли, або приїхали, так само, як і ми?

— Здорові були, земляки! Що доброго у вас чувати?

— Спасибі. А ви, як поживаєте? — починаємо розмову.

Та „абезжчіка” лихий надніс.

Тихо. Лиш Збруч буцімто гнівню шумить.
Але якісь не дуже голосні його шуми.

*

А коли сонце геть кудись заховається й на дворі похолодніє, господар гонить нас до хати. Він любить вечірню годину без свічок і лампи, заки подадуть вечерю.

Так добре тоді розмовляти. Відпочивають очі і жвавіше працюють думки. А господар — мистець піддавати щораз то інші теми: про літературу, політику, соціольогію. Навіть у філософію скаче. Було це таке покоління, що не замикалося у тіснім кружку своїх студій, а цікавилося всім. І знали вони таки дійсно багато. Граматика і математика, природа і література, історія

і філософія, можна було сміло сказати, що „ніщо, що людське, не було для них чуже”.*) Латинських авторів читали без коментарів, часто-густо цитували Шекспіра й Шіллера, а Гегель був їх улюбленим філософом. Щурат у розмовах брав живу участь, мав навіть досить помітний хист полемічний, а мені сміливості нестало. Несмілим робив мене авторитет діда, Михайла Глібовицького, і батька. Оба вони так багато вміли, що мене нераз просто страх збірав. Як стали балакати про Наполеона або розмовляти на якусь тему філософічну, то я дух запирав у собі. Боже, яких вони вчителів мали? — дивувався я ще учнем гімназійним. Але й потім довго не міг я позбутися того вражіння, довго не зважився сказати собі, що я також щось знаю.

*

У Шидлівцях мали ми переночувати й на другий день вертатися до Циган, а тимчасом і не чулися, як кілька днів минуло. Поділля — дозвілля, так тут широко, є куди пустити око, а за оком і думка летить. Не те, що в кітловині Львова, та ще влітку, коли в днину сонце обсипає тебе жагучим промінням, а ввечір кам'яниці, як печі, дишать теплом. Ходиш, як зварений.

---

*) Товаришами батька з теології були: пізніший єпископ К. Чехович, катехит Федусевич, М. Січинський, Цурковський, М. Темницький, Е. Лисеницький і багато інших, що гідно записалися в пам'яті народній.

— Треба нам їхати, — кажемо до себе — бо там мабуть уже й Франко вернувся з Відня.

Насилу вирвалися з рамен гостинної хати.

Франко дійсно вернувся. Втомлений і недоволений, якийсь несвій. Приїхав відпочивати. Та який це був відпочинок! Перший вставав і босоніж, по росі, поспішав у ліс, збирати рижі та всякі губи, бо розумівся на них, як професор ботаніки. Гриби це була його „страсть“, як у Циганах казали.

А друга страсть це був тамошній, дійсно подільський став, тільки посередині чистий, мов велитенське дзеркало, а кругом зарослий трощею та всяким водним зіллям. Зате були там також раки й риби, а наш поет любив їх ловити.

Трете, що він дуже любив, то були старі подільські газди-фільософи, та баби-відущі. Умів балакати з ними і вони любили „нетутешнього пана“. Одним словом: риби, раки, апокрифи.

І з тіткою Дарією Глібовицькою теж любив собі побалакати. Вона вміла багато народніх пісень, казок і вірувань селянських. Село відкрило перед нею свої затаєні скарби і вона їх показувала Франкові. У вечірню годину грала тітка на фортепіяні. Мала дуже добру пам'ять музичну й кожну пісню, яку лиш раз почула, переносила на клявіші. Підбирала найвідповіднішу тонацію й передавала експресію твору. Як нікого більше в кімнаті не було, то Франко співав. У хорі гадаю дали би його до других тенорів, а як співав сольно, то виглядало, що має легкий баритон. Але

не в силі голосу краса, а в тім, що він тим голо-
сом передавав. Передавав багато, як нефальшо-
вана пісня народня. Той сам спосіб орудування
звуками й та сама широка скаля чуття без зай-
вої афектації.

Як хтось увійшов до хати, Франко мовк,
або кінчив строфу так тихо, що цікавий мудрий
з того не був, а просити, щоб Франко вголос
щось заспівав, мабуть ніхто й ніколи не зва-
жився.

В неділю йшов до церкви, таки так: ішов до
церкви, ставав у крилосі з дяками, слухав Служби
Божої і „науки духовної“. По Службі Божій дов-
го розмовляв з дядьком Омеляном на тему про-
повіді, але тоді до них ніхто не підходив.

Не бракувало й цікавих, а то й гумористич-
них моментів з часів побуту Франка в Циганах,
але мене там не було, бо я відіхав скоро, а пере-
повідати, що від інших чув, не беруся, бо це вже
пригрівана страва. В Циганах лишився з Фран-
ками Щурат. Він міг би багато сказати, колиб
схотів.

І був би великий жаль, якщо не сказав би. І не
тільки про Цигани, але й про побут Франка
у Відні.

А може ще за скоро казати?

Ця думка ввесь час тривожила мене, коли
я писав оці рядки. Хапала за перо: лиши!

— А невжеж я що злого пишу? — заспо-
коюю себе.

ЄДИНИЙ ПРОХІД

Як бувало приїду до Львова, то йду до редакції „Діла“, щоб довідатися, що в нас нового, а з „Діла“ біжу нагору, до „Товариства імени Шевченка“... Маю якусь орудку до проф. Грушевського, заходжу. Балакаю коротко, бо знаю, що в нього час дорогий. Хтось стукає у двері.

— Увійдіть!

Входить урядовець.

— Перепрошую пана професора, але шукаємо (такої то й такої) позиції і не можемо знайти.

— Не можете знайти? — всміхається зпід вуса Голова „Товариства імени Шевченка“ й дивиться на урядовця понад окуляри. — Позиція не заяць, як була, то не втекла. А візьміть лиш головну книгу. На сторінці (такій то й такій) долині, там вона мабуть і є тая позиція.

По хвилині вбігає знову той самий урядований урядовець.

— Спасибі, пане професоре, знайшли.

— Знайшли під лавкою сокиру, ось воно як, — відповідає Грушевський.

Франко не стукаючи входить.

Вітаємося з ним, а Грушевський: — Добре, докторе, що ви зайшли.

— А чому б то добре?

— А тому, бо не знаю, де воно сказане, чи там написане, — (і цитує якесь речення у нашій старій мові). — Може ви мені пригадаєте.

Франко надумується хвилину, морщить чоло.

— Питаєте де? А... — і каже де це речення написане.

— Ваша правда, — притакує Грушевський і зв'язує це речення з контекстом...

„Но, — гадаю собі, — такі два гриби в борщ!“

— Йдете до міста, чи ще маєте поладнати яке діло? — звертається до мене Франко.

— Ні, я вже готовий, іду!

Прощаємося з Грушевським і виходимо.

Вчасна весна. Холоднаво й мокро. Паде сніжок і тане під ногами. Львів, хоч який гарний, а тоді поганіє. Подібний до настороженого вірла. Франко в довгім, попелястім пальті, ніби в бунді, руки в рукави. Відкашлює.

Ідемо, чомусь-то не Руською вулицею до Ринку, а скручуємо попри Ставропігію, минаємо Домініканський костел, одним словом — колуємо, буцім не знаємо дороги.

Іноді пристаємо. Франко дивиться тоді під ноги.

— Над чим працюєте тепер? — питає.

Я кажу. Не дослухує і ніби з книжки читає джерела до тої статті, про яку я сказав.

А по хвилині.

— Був голосок та позички зіли.

Не розумію, до чого відноситься ця цитата. Питаюся несміло. І Франко розговорюється. Нарікає... Я ухам своїм не вірю. Франко, нарікає? Передімною?

Нарікає, що не має часу писати те, що хотів би. Редакторська робота, повинь усяких корект... Навіть мова... Поправляють його... І знову цитата із Шевченка: „Кругом неправда і неволя...“

— Багато я її зазнав, багато! — і ще раз зупинився.

Я глянув на нього. Невжеж це той самий Франко, що я його бачив на ювілеях? Невжеж це той великий поет, якого портрети висять поруч Шевченка, той гострий полемік, гіркий критик, замкнутий у собі, неприступний чоловік? Невжеж це він?

Хотілося стиснути його руку, так руки він сховав у рукави, хоч не так то й зимно було. І хотілося сказати якесь тепле слово, слово спочуття й потіхи, але сміливості бракувало. Ще чого доброго образиться, обернеться й піде собі геть, а мене лишить на вулиці самого з гірким

почуттям непровиненої провини. Ні, ні! Краще хай скаже, як сказав про мене польський поет, що я „дивно зимний і дивно йому чужий“, ніж має сказати, що я нетактовний і грубий.

Я мовчав.

А він знов:

— Ви ще молоді й здорові. Влаштуйте собі життя так, щоб сказали те, що вам на серці лежить і що вам не дає спокою та ще так, як ви це розумієте і як хочете, а не під диктат.

Я мовчав.

Мовчки провів Франка до університетської бібліотеки й розпрощався.

Не знав, що прощаюся навіки.

СУМНА ВІСТКА ЗНАД ПОЛТВИ — НАД ЛЯНОМ

Вецляр, над Ляном, город Йоганна Вольфганга Гетого. Та ще город гарної Льотти й безталанного Єрузалема. Та ще... Бударуса і Ляйца.

Якже невтомно й невгавно працюють вони, щоб заспокоїти голод тієї ненажерливої потвори, що їй на імя — війна! (Вони, себто не Гете, Льотті й Єрузалем, а Бударусова фабрика заліза й Ляйцова робітня військового стрільного приладдя). Як вони сопуть, стогнуть, скавулять і виють цілими днями й ночами, затьмаруючи небо й затулюючи сонцеві очі! Ще трохи і весь світ присиплять попелом і димами так, що й не писне!

Тільки Лян шумить собі в долині, як шумів „во время” Барбаросси й римського цесарства німецького народу, Гетого та Вільгельма I., якого вецлярці не дуже то ввічливо привітали біля собору.

Не денервується Лян. Він неоднo вже бачив і побачить ще дещо, поспішаючи до Райну, а з ним дальше до моря. Має про що шуміти.

Війна, як буря, занесла й нас до Вецляру, над Лян.

Служимо при таборі полонених російської армії. Там і наших багато. Великі тисячі.

Табор далеко за містом, на горі.

До табору — липова алея. А за табором — міст.

Гарно тут. Ще Гете казав, що у Вецлярі люди погані, але природа чудова.

Гете вмів дивитися на світ.

Так воно і є.

Природа чудова. Ліси, ріки й гори. Але на горах гармати, щоб до міста недопустити ворожих літаків. На фабрики летять. Хочуть їх висадити в повітря. Сирени, гук гармат і літаки падуть на землю.

Війна.

У таборі теж нема спокою. Важко за дротами жити. Полонені рвуться додому, до жінок і дітей. Їсти нема що. Заспокоюємо їх викладами, театром, оркестрою, бібліотекою, тощо. Слабнуть на тілі та кріпнуть на душі. Освідомлюються.

Вчасним ранком ідемо з міста до табору. До праці. А вертаємось як коли: часом аж коло півночі. Ідеться легко, бо жолудок пустий. Шклянка якогось чаю з німецьких зел, зі сахариною, або й без, шматок хліба, що крізь нього аж до Львова видно і мармеляда з брукви. Вона має ту знамениту прикмету, що її не меншає. Скільки зіш, стільки на другий день прибуде. Бухтіє...

Взимі тут погано, бо мороз і вітри. Але зима коротка. А весною краса. Цвітуть вишневі сади, пахнуть липи, а які тут пташачі концерти! Можна

забути, що не так то й далеко відтіль ллеться людська кров.

„Людська кровця не водиця, проливати не годиться”.

Кажи ти це їм! Стрібуй! Але я не раджу. Ні...

Ранній ранок. Випив я оцей німецький чай, проковтнув хліб, лизнув несамовитої мармеляди — їду, щоб не спізнитися, бо це військовий табір, а в війську час, то мус.

Ах, цей мус! І камінь мусить лежати на дорозі й терпіти, що його топчуть і їздять по нім. А якби так позбувся тієї сили ціпкості, що його частинки вкупі держить, о, побачив би ти, що було би тоді! А так — він мусить лежати...

Минаю ставок із золотими рибками, (Goldfischteich), підофіцерську школу, не гіршу від Тересіанум у Відні, вчительську семинарію, і цвинтар, як прегарний, сумовитий парк.

Поспішаю, щоб наздігнати товариша Василя, автора „Розсипаних перел”.

Він, задуманий над „Сфінксом Європи”, йде й не чує, як гукаю за ним, біжить, мовби на крилах летів.

Допав я його, стискаю його дивно дрібну, худощаву долоню.

— Що чувати, Василю?

— Що?... Франко помер.

Мене, якби хто підстрілив. Стою, мов до землі приріс. І він став, дивимося на себе. Сумно, перестрашено, безладно. Здавна привикли ми до то-

го, що Франко хорий. Всілякі вісти про його недугу ходили. Правдиві й вигадані.

Прийшла війна й гук гармат заглушив ці вісти. Одиниця, хочби яка велика, без збройної сили і без воєнного значіння маліла. А дотого знад Полтви до Райну не рукою махнути. Вістки з краю приходили скупі, бліді, непевні.

Знали ми, що Франко осамотнений, то знов, що його наші Січові Стрільці до своєї львівської станиці забрали, що ним піклується д-р Овчарський та інші щирі душі, то знов чули, що він до своєї хати перейшов, але щоб катастрофа була така близька й неминуча, того ми не знали. Потішалися гадкою, що скрипливе колесо довго їздить. А тимчасом забули, що до часу дзбанок воду носить.

Дзбанок, у якому зберігалася чудотворна вода поетових гадок і почувань, розбився — Франко помер.

Питаюся Пачовського, звідки це знає, чи з „Союзу Визволення України” писали?

— Ащож, — відповідає коротко.

Не вспів Мойсей увести свій народ до Обітованої Землі...

Входимо до табору. При брамі варта, показуємо свої папері. Нас пускають, подаємося до театру.

Василь звичайно не тратив фантазії. Не забуду, як на Новий Рік увійшов до таборової салі і замість почати промову, став зерном засівати зібра-

них полонених: „Сійся, родися жито, пшениця всяка пашниця”.

Без бою забрав їх у новий полон — національний.

А тепер ходив від гурта до гурта й несміливо передавав їм сумну вістку, буцімто ми якусь велику битву програли.

А за хвилину та вістка чорною птахою летіла по таборі.

Франко помер.

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК

У КОЛОМИЇ

Коломия. Йдемо з покійним Славком Весоловським від пошти до ринку. Я вже тоді свіжо спечений, як німці кажуть, гімназійний суплент у Бережанах, а він ще ученик, семої, чи восьмої класи в Коломиї.

Але Славко має дивну вдачу. Зі старшими він старіється, а з молодими молодніє. Ріжниці віку не почувається. Я також забуваю, що він яких сім літ молодший від мене і балакаю з ним, як із ровесником. Цей хлопчисько знає все, що діється в Коломиї і в цілім повіті. Трильовський і „Січі” цікавлять його в першу чергу. Захоплений Гуцульщиною. Але й про „Народний Дім” скаже вам і про Кульчицького та Дудикевича також. Це не сплітки, що він балака, а матеріал до статті про політичне й національне життя Коломийщини. (Вже тоді помітні були в ньому непересічні прикмети майбутнього чільного журналіста).

Йдемо й розмовляємо. Маємо час, тепер вакації. Не спішимося. Стаємо перед виставами крамниць. Славко скрізь щось смішного підхопить. Тут

вивіска, там претенсійні пози на фотографіях, — особливо пошлюбних. Жартує. Має дотеп, неслиуваний, молодечий, такий, що найлекше побуджує до сміху.

— Зайдемо до Оренштайна. Добре?

— Най буде.

— Це наш майбутній Альтенберг, Гебетнер-Вольф, чи який інший Вавельберг. Добре Маковей каже...

— Що таке?

— А каже, що наше видавниче діло не рушиться з місця, поки не приплентається до нас якийсь видавець-жид... Хто знає, чи ним Оренштайн не стане.

Славко дуже любить театр і літературу. Журиться, коли то ми дістанемо такий театр, як чеське „Дівадльо” в Празі і коли будемо видавати так багато книжок, як чехи.

— А то, подумати: я, гімназійний учень і маю час прочитати всі книжки, що появляються в нас. Часописи здебільша також. От, колиб так не було цього проклятого кордону!... — і зідхає.

Входимо в ринок. Посередині кам'яниці, а ратуш у кутку, з боку. Одна частина ринку ще пів біди, але друга, та за кам'яницями, — затакай ніс і втікай! Втікати, але як? Болото по коліна.

Ринком залізниця їде. „Kołomyja, rynek, proszę wyłazić“! — а вуличники перекрикують „Kołomyja, rynek, proszę wyłazić“!

Перед поїздом біжить якийсь залізничник з червоною хоруговою і дзвонить. Машина сер-

диться і плює, вежа на ратуші трясеться. Грозить, що впаде, як цієї проклятої залізниці не пересунуть кудись поза місто, бо вежа не може дивитися на такий „скандал”.

— Та залізниця варта сміху, — каже Славко і сміється, але сміється так, що ви вірите, що тут тільки сміятися можна, більш нічого. Не залізниця це, лиш якесь непорозуміння.

На ринку стоїть статуя польського поета Карпінського. Порохом припадає. Поет задуманий. Над чим? Чи над тим, що його Олексою не назвали, як собі того Довбуш бажав?... Довбуш... „збуй”... Напав на двір, а йому кажуть: „Цить! бо паня сина на світ привела”. І, дивіть! нічого нікому не зробив, тільки казав собі подати вина, випив за здоровля нового обивателя і просив, щоби його Олексою охрестили. Лицарський жест у такого „бандита”...

А може задумався поет, чому то Коломия такою, як була за його часів, такою і залишилася до нині. Таке саме болото, так само жидки бігають і кричать „heise Kikirdz” і такі самі пахощі розходяться по місті. А могло воно бути містом хоч куди! Бо то і земля добра і Прут і повітря підгірське... Все Пан Біг дав, тільки розуму відмовив.

Дивимося на задуманого поета й собі думаємо. Аж Славко торкнув мене ліктем:

— Бачите?

— Що?

— А там під „Народною Торговлею” тих двох.

Я глянув. Стояло двох молодих людей. Один білявий, з волоссям хвилястим, з борідкою і з краваткою, вивязаною фантазійно, другий — чорний, з роду і від сонця, як циган. Оба стрункі, більше ніж середнього росту. Балакають. Чорний хмурокий. Та нараз хіхикнув. Очі блиснули, забілили зуби, цілий перемінився.

— Це Труш і Стефаник, — каже Славко.

Труша я знав, як надійного маляря, але хто таке Стефаник? — питаю.

— Селянський син із Русова. Ходив колись до гімназії в Коломиї, а тепер є студентом медицини в Кракові і пише новелі з хлопського життя.

— Новелі? А гарні?

— Або я знаю, чи гарні, але такі, яких ще ніхто не писав. Інші.

— Якто інші?

— Як вам сказати: і підхід до тем інший і форма не така, як у давніших наших новелістів. Та ще й діалект, бо Стефаник пише так, як у Русові говорять.

— Читали ви тії новелі?

— Читав і вам раджу прочитати. Дуже цікаві.

— Маєте їх?

— Ні. Але, зайдемо по обіді до Трильовського, він має „Працю”, там вони й друковані. Прочитаєте собі.

І під вечір пішли ми до „батька Кирила”.

Мешкав у бічній вулиці праворуч, як іти від пошти на залізничний дворець. Дімок із ошкленим ганком. Звітався голосно й сердечно, як звичайно.

І як звичайно: борідка в клин, на носі цвікер. Часто протирає його. Балакучий, рухливий, хвилини тихо не посидить. Все молодий. Море по коліна. Одним словом — отаман.

Гостить нас бразилійським чаєм. Геник, чи хтось з Америки, прислав йому. Китайського, чи там пак російського, не вживає.

— Збавить здоров'я. Нерви псує і відбирає сон. А це як лікарство.

І дійсно я пив цей бразилійський чай, як яке недобре лікарство. Не привик. А господареві смакує. Він, як не бразилійський чай, то вигадує якийсь помаранчевий цвіт, щоб не так, як буржуї. Правник і адвокат, а про параграфи і не згадує. Кромвель, підпольна Росія, історія польських повстань, до того ще й белетристика. В це йому грай! Багато винятків із поезій знає й деклямує їх. Поет у житті, хоч веде політичну роботу. Організує „Січі” і передбачує війну.

— А тепер щось на десерт, — каже, буцім та кож і наші думки передбачив. Витягає зі стола газетку й подає мені:

— Прочитайте. Я цікавий, що ви скажете на це.

Я прочитав. Несамовитим духом повіяло на мене. Зразу хотілося кричати: „Ні, ні, ні! Так ніхто не пише. Цеж не література, лише вівісекція!”

Але ті короткі, звязкі речення, без одного зайвого слова й ті слова невишукані, звичайні, а такі, що тільки їх і можна було вжити в контексті, непереможною силою тягнули до себе. То

осами скакали до очей, то цвяхами вбивалися в пам'ять. „Мусиш читати, мусиш, так, як автор мусів їх писати!”

І я прочитав, мов би пів копи жита змолотив.
Трильовський хитро подивився на мене:

— Ну, якже вам?

— Бачите як... — відповів я, обтираючи піт з лоба.

— Бачу. А всеж таки як? Буде з нього великий письменник, чи ні?

Не хотів я бути пророком. Але подумав хвилину й кажу:

— Тільки прошу вас, не гадайте собі, що я хорий на манію великості.

— Не гадаю. Ви скромний, молодий чоловік.

— Коли Гете перший раз почув Бетговена і коли його питалися, як йому подобається, як Бетговен грає, Гете відповів, що чує, що воно щось велике, але покищо далеке для нього.

Так у перший мент далекий був для мене Стефаник.

ПЕРШІ ВІДВІДИНИ

У вересні, 1899. р. перенесли мене з Бережан до гімназії св. Яцка в Кракові. Два місяці промешкав я по парубоцьки при одній інтелігентній родині, а з кінцем жовтня розтаборився на розі Плянт і Студентської вулиці там, де тепер пошта. На другім розі була історична башта. Там жив деякий час Костюшко і звідтам, перед присягою на краківськім ринку, йшов на Службу Божу до костела Капуцинів.

Скільки разів глянув я на тую башту, мимохить пригадував собі боротьбу поляків за волю.

Мешкання було нове. Чути ще було свіжомальовані стіни й двері, — клеєва й олійна фарба зливалися докупи. Меблі наші щойно прийшли з Бережан; я обставляв ними один великий pokій і другий малий та спішився, щоб усе було готове, заки приїде жінка.

Осінь випала мокра, дощева. Краків потапав у млі, а ворони стадами літали понад плянти й крякали. Пригадувався сон Святослава в нашім безсмертнім „Слові о полку Ігоревім”.

Вечоріло. Електрики не було ще в хаті, а нафтової лампи я не спішився світити. Сидів у померках і думав. В таку пору хочеться, щоб хтось прийшов та побалакав з тобою.

Нараз дзеленькнув дзвінок. Я відчинив і побачив двох мущин: один був худощавий, русавий, другий досить високий, чорний, з буйною чуприною й невеликою бородою. В тім другім пізнав я Стефаника, якого бачив здалека в Коломиї на ринку.

— Ви Богдан Лепкий? — спитав цей другий.

— Так, — кажу і прошу, щоб зайшли в хату.

— Я Василь Стефаник, а цес то Сафат, лиш не Зінич, а Шміґер, мій приятель — представляється гість.

— Рад пізнати, — відповідаю і прошу, щоб розгостилися.

— Панове курять? — питаю.

— Як є що, то куримо — підсміхається Стефаник.

— Бо я, — кажу — не курю, але папіроски маю.

А він:

— Та воно так: одні мають, але не хочуть, другі хочуть, але не мають, так усе.

Розбалакалися ми. Про те, що там у нас, про наших спільних знайомих, про Львів.

Стефаник не сідав. То ходив, то стоячи балакав. Говорив, так само, як і писав — короткими,

зв'язками реченнями, не літературно, а по сільськи, так, як русівські люди, як його „мама навчила”. Літературна мова спливала по нім, як дощ по парасолі. Але й не чулося, щоб він силкувався не балакати „по панцьки”. Виходило воно в нього якось так природно й щиро. Я змалку дуже любив сільську, хлопську мову. Пригадую собі, що одного вечора навіть не оглянувся, коли з Бережан до Раю забіг, слухаючи, як дві жінки йшли з міста до дому й розмовляли. Так живо, гарно, музикально дзвеніла мова в їх устах.

Таксамо я тепер Стефаника слухав. Це була його індивідуальна мова, не вивчена в школі, не засвоєна з книжок, неподібна до часописної мови. Його власна, з Русова родом, з тамошньої землі, з тамошніх людей.

Іноді відірване слово кинув, то знов такий питайний знак поставив, або викличник, якого ти буцім ніколи й не чув. Голосу не підносив, тримався середнього реєстру, але говорив дуже виразно, — кожне словечко чулося, кожний порух думки в словах і між словами.

Балакаючи, то чоло морщив і хмарився, то всміхався якоюсь дивною, непевною усмішкою, то зіпід ока дивиться на тебе, то в очі глядить, буцім хоче зазирнути в душу. Не знаєш, чи вірить тобі, чи недовірює, як хлоп панові з міста.

По годині розмови мені здавалося, що знаю Стефаника здавна, бо якже й не знати автора „Синьої книжечки”? Він і вона — одно.

Буває, що читаєте якісь твори, а пізніше познайомитеся з їх автором і — що за біда? — це два світи. Ви собі автора цих творів інакше уявляли. А тут, у Стефаника, вам навіть на гадку не але небагато. Кнут Гамсун приємніший... Але ж глядати, як виглядав той Стефаник, що стояв оце перед вами.

— От і книжки маєте, — казав, зупиняючись перед моєю, тоді ще невеличкою бібліотекою. — Федьковича також бачу. Позичете мені колись.

— Дуже радо.

— Чи радо, то не знаю, бо не гадайте собі, що борзо віддам. Як яку книжку люблю, то довго тримаю в себе. А Федьковичеві оповідання, це мій смак. Моцно писав. І знав, що хоче написати. А інші пишуть і не знають. Пани за хлопів говорат. Тай наговорили такого, як кіт наплакав. Покласти це все на долоню, дмухнути тай полетіло би як піре. Не люблю я такого писаня, тих усіх... — тут вичислив декілька імен, яких вже не памятаю... — А Глеба Успенского не маєте?

— Є.

— То добре. І його люблю собі прочитати, але небагато. Кнут Гамсун приємніший... Але ж бо ми засиділися, пізна година, ходім!

У передпокою сказав, звертаючися до мовчазного Шмігера:

— Добре, що приїхав, правда? Будемо мати де зайти. Свій чоловік. А то відколи поїхала Со-

лоха*), блукаємо по тім Кракові, як замотиличені вівці. Шпиталь, Юзеф*), Кіак і знов шпиталь, Юзеф, Кіак і так „w kołko Macieju“.

Пішли.

Це була моя перша зустріч з Василем Стефанником.

---

*) Крушельницька.

**) Юзеф ресторан коло двірця. Кіак каварня в ринку на лінії „А—В“, де тепер якийсь банк.

НА КАНАПІ І ЗА БІЛИМ ОБРУСОМ

З тої пори не було такої днини, щоб ми не бачилися з собою. То в „Читальні Просвіти”, то в Кіяка, то в нас, у хаті.

Звичайно приходив Стефаник зі своїм приятелем Шмігером, увечір, часом навіть досить пізно, по восьмій годині й сиділи нераз поза північ, особливо в суботу, коли я на другий день не мав школи й не потребував рано зриватися.

Шмігер, таксамо, як Стефаник медик, з переконання соціал-демократ (Стефаник схилявся більше до радикальної партії), знав дуже добре історію соціальних рухів і був начитаний у творах усяких Ляссалів, Енгельсів і Марксів. („Ходяча енциклопедія”).

Але тим знанням не пописувався, не наскучував нам і не хотів нас переконувати, ані поширювати своїх поглядів, хоч зачіплений боронив їх дуже горячо і влучно. Мовчазний і стриманий нечасто встрявав у розмову, але як відізався, то все доречі, — все щось цікавого й мудрого сказав і то не лише з обсягу соціології, але і про літературу, мистецтво, загалом про культуру.

Політикою цікавився найбільше. Бувало в каварні Кіяка Стефаник піде до білярдової салі, дивиться, як знайомі грають та дотепкує, а Шмігер і його товариш — Филипович*), годинами цілими сидять при малій „чорній” і прочитують часописи. А що Стефаник не дуже то великий охотник до читання, так вони зачеркують йому, що має конче прочитати. Тимто ввечір у мене, як зійшла мова на політику, то Шмігер реферував нам її коротко, звязко, цікаво. Стефаник кидав свої завваги, звичайно влучні й непозбавлені дотепу. Дотеп мав несилюваний, природний і бистрий. Сказав, як бритвою шарнув. Жаль, що ніхто не списував тих Стефаниківських дотепів. Були вони одною з характеристичних прикмет його вдачі. Щоправда, не всі були цензурні й не всі надавалися до друку, а навіть до мішаного товариства, але всі свідчили про незвичайну бистрість його ума і про притаєну веселість того сумного письменника.

Ось чому розмова з ним ніколи вам не знудилася. На перший погляд твердий і непривітний, ніби чужий, в дійсности був людиною мягкой вдачі і як приїздив з Русова зі свят, то привозив так багато нашого рідного смутку й сільського сентименту, що аж диво.

Малюючи образ нашого побуту, стемнював коліри, буцім чорний цвікер саджав на ніс. Але з тим своїм сентиментом не зраджувався перед будьким. Як його „хандра” напала, прибігав до

---

*) Теж медик. Усі вони нині покійні.

мене, але сам. І тоді вже не біг витатися з моєю жінкою, тільки лишався зі мною.

Одну таку гостину памятаю, буцім це вчора було. Я мешкав тоді вже не на Студентській 1, лиш на Гроблях ч. 7. коло гімназії св. Анни. Прийшов скорше зі школи — пишу. Нараз — дзвінок. Відчиняю двері — Стефаник.

Подав руку, повісив капелюх і нічого не каже. Я попросив його до світлиці. Увійшов і замість сісти ходить від кута в кут, туди й назад і ще раз і ще. Я не питався його, що такого сталося, тільки мовчки водив за ним очима.

Ходив так, ходив, аж нараз став і каже до мене:

— Прочитай мені щось із Федьковича.

— Що? — питаю.

— А котресь із його оповідань, хочби „Любузгубу”.

Я став читати, але так, як він любив, виразно, та без афектації. Він не сів ще й тепер, але звільнював ходу і деколи зупинявся й повторював за мною поодинокі слова й речення, які йому мабуть найбільше подобалися.

— Так... Дякую тобі... Більше не треба... Вже мені лекше... Цес умів писати.

Попрощався і вийшов, не сказавши мені, що його мучило.

Та це бувало рідко. Кілька разів, як мати померла. Про недугу й смерть своєї мами не згадував. Зате згадував її слова: „Бувало каже мені ма-

ма", або „Від мами чув я", або „Мама оповідала мені".

Звичайно приходив, як кажу, під вечір або вечором пізно і поводився у хаті, як свій. Нічого силуваного, ані робленого в його поведінці, ані у веденні розмови не було. І ми з жінкою відплачували йому тим самим добром, поводитися з ним, як зі своїм. Що було, те жінка й подавала на стіл. Сідав на старомодній канапі в їдальні і хвалив собі, що на ній добре сидіти, не так, як у Кіяка, де з канапи торчали пружини, мов ребра в жидівського коня.

— А який білий обрус! Не так, як у Юзефа, де нам дають їсти на паперах. Правда, Сафате?

Сафат притакував і гладив стріпіхаті, неслухняні вуса.

Чистоту Стефаник дуже любив, і в хаті і в біллі, і в одязі. Одяги робив йому панський кравець, по Шуфі найдорожчий у Кракові, Грабовський, що мав робітню коло Паону, через дорогу від театру. Одяги носив Стефаник темні, а краватку чорну, готового „мотиля", щоб не треба вязати, бо казав, що вязання не на його грубі пальці, це бабське діло. На голові чорний, м'який капелюх. Цілий він ходив чорний, як ніч. Хід мав різкий, трохи тяжкуватий, як подоляк, а не як гуцул-легкохід, але й по ході можна було пізнати його здалека.

У їжі невибагливий, але несмачної страви не їв. Любив голубці, або темні вареники з бульбою і сиром. Називав їх „мамунині пироги". Та ще, як

сметану до них подали, то все було „в порядку”. Були це його улюблені страви й до них не треба було припрошувати Стефаника. Казав, що вони сами в губу лізуть.

За напیتками не пропадав, але „порції” поза себе не вилив.

НА АРІЯНСЬКІЙ Ч. 1

Мешкав Стефаник у Кракові при вулиці Аріянській число 1, а докладніше сказати: там, де коротка Аріянська вулиця зустрічається з довгою і широкою вулицею Любіч*). Там я його застав і звідтам він відїхав до свого рідного Русова хазяйнувати. У тій самій кам'яниці мав пізніше лікарську канцелярію д-р Смолин, товариш Стефаника. Вчилися разом до першого ригорозу і здали його. Смолин казав, що коли би він не пішов був до війська, то Стефаник і решту ригорозів поздавав би. Можливо, бо Стефаник, чого ніхто не сподівався б, був дуже химерної вдачі.

Мешкали у двох зі Шмігером. Наймали досить простору кімнату, з вікном на вулицю Любіч. Обстановка тієї кімнати не відзначалася нічим надзвичайним — от таке собі звичайне студентське

---

*) Ця кам'яниця стоїть до нині, але дещо перероблена і не той вхід тепер до неї через невеличкий городець. Все собі гадаю, що на тій кам'яниці повинна би бути таблиця з іменем, прізвищем і з роками, коли тут такий знаменитий льокатор мешкав. Може колись і буде.

мешкання. Праворуч ліжко Стефаника, ліворуч Шмігера, посередині вікно, а під вікном стіл. Під тою стіною, де Стефаникове ліжко, шафа на одяги, напроти неї — умивальник. При дверях ще один якийсь столик зі спиртовою машинкою до варення, два-три крісла і кінець. Та ще дві валізки, Стефаникова навіть досить солідна, бо він не любив дрантя.

— Я за бідний, — казав — щоб дрантя купувати.

Тут то, в тій студентській кімнатці, й написані такі архитвори, як „Камінний хрест” і „Кленові листки”.

Стефаник не писав легко, ані скоро. Довго носився зі своїми літературними задумами, виношував їх. Деяких і не доносив. Так було з повістю, так і з драмою. Погрожував, що їх напише, а навіть, що вже пише, але не думаю, щоб це була правда.

Драма в нього могла б була вийти незвичайна, бо його оповідання мають чимало дуже драматичних місць. Його монольоги й діяльоги просто незрівняні. А в „Злодію” також і гуртова сцена просто бе чоловіка по голові. Стефаник любив театр і часто ходив на вистави та дуже переймався грою артистів, таких, як Камінський, Сольський, Семашкова, Мрозовська, Сосновський...

І було чим. Дирекція Павліковського і перші роки дирекції Котарбінського, це були вершки містецьких осягів краківського театру. Мав Стефаник вроджений хист представляти драматичні сцени,

мав нагоду бачити щонайкращі драматичні твори, відіграні дійсно великими акторами й не меншими акторками, то чомуж би й не міг був написати драми? Тем йому хіба не бракувало. Друга річ повість. Я ніколи не вірив, щоб він міг написати повість.

— Грозиш, Василю, — казав я до нього.

— Бігме, що ні. Таки напишу.

— Напишеш, але ще не пишеш.

Усміхався і махав рукою:

— Ет!

У його повісти я не вірив тому, бо Стефаникові, так сказати, бракувало широкого віддиху. Він брав тему у свою кріпку, як казав, хлопську жменю і витискав з неї всю воду. До останньої краплини. Лишався сам „мнекуш”. З того мякуша він своїми жилавими пальцями формував постаті людські з таким виразом трагічного терпіння, що нагадувалася група Ляокона.

Та робота коштувала його багато сил і нервів. Як писав, то ходив марний і мрачний, ніби сам переживав те все, що пише. Не тим ставав. Маломовний, скупчений у собі, робив вражіння хорого чоловіка. На такі малі твори (розмірами малі), як він давав, могло йому вистачити сил і нервів, на велику повість ні. Гадаю, що й читачеві також.

Але, мій Боже, бувають всілякі несподіванки в світі, а в світі мистецького творення також. Міг і Стефаник написати повість. Та не нарікаймо, що не написав. Ціла його невеличка літературна спад-

щина це властиво одна велика повість про хлопське життя і терпіння. Невжеж нам мало того?

Сказав я, що Стефаник довго носився зі своїми літературними задумами і стою при тім. Добре пригадую собі, як часом по вечері, коли ми сиділи вчвірку (Стефаник, Шміґер, я і моя дружина) і коли Стефаник розбалакався за чаєм, то починав:

— Не гадайте, що хлоп, це така собі проста машина, як плуг або ціп. У нас у Русові був раз... — і по тім вступі йшла якась дантейська сценка, з низки тих сценок, що їм на імя „Кленові листки”.

Або знов:

— Розповідала мені мама, що... — і Стефаник малював один із тих своїх високомистецьких малюнків, що зробили його імя безсмертним.

Відчувалося, що оповідаючи, він оформлював тему.

— Оповідаетш і буцім воно легко, — казав — а зачнеш писати, не йде. Перо робиться таке тяжке, як довбня. Слова тікають від нього, бо воно їх то-рощить... Плугом лекше орати.

Раз по вечері каже до мене:

— Вбирайся і ходи.

— Куди?

— Не питай, побачиш.

Не було ради. Треба було вбиратися і йти, бо Василь не любив, щоб йому відмовити.

Йдемо. Минаємо пошту, проходимо коло театру і Турлінського, — куди він мене провадить? — гадаю собі. — Чи не до Юзефа на пиво? Але знає, що я до Юзефа не радо ходжу, а на пиво

також не ласий, бо гірке. А може до себе, до хати, щоб прочитати якесь нове оповідання? Алеж бо він читати не любить, хоч читає знаменито.

Аж і Турлінського минули ми і скрутили на залізничий дворець. Ага! Мабуть хтось зі знайомих приїжджає, або тільки переїжджає через Краків і Василь хоче мені несподіванку зробити.

І дійсно були це наші спільні знайомі, селяни, що перед галицькою бідом втікали за велику воду. Сиділи з жінками й дітьми, з клунками і клуночками на кам'яних плитах, як ластівки перед відлетом на телеграфічних дротах, сиділи здовж перону попід студений мур. Змаргані бідом дома і невигодами в дорозі, помарнілі й почорнілі, як та земля, що з неї вийшли і від неї тепер утікали, куняли, немов попід плотами тіні. Діти зривалися зі сну, а мами їх зацитькували:

— Цить! Як приїдемо там, то булку тобі куплю таку білу й солодку, як цукор. І дримбу куплю зі щирого срібла, — обіцювала мама.

А батько тільки спльовував крізь зуби й цикав слова:

— Обіцяй, обіцяй, щоб те проклинали, ек віросте. Гадаєш, що втікнемо від нашої біди? Вона за нами, як пес побіжить, як тінь за чоловіком піде. Де хлоп, там і біда.

— А чогож ми їдемо туди? — питалася жінка.

— Чого? бо мус. Мус нас жене; тут вже довше вітримати тяжко. Там, хоч не краще, то буде інакше.

— То на таке ти мене витягнув, чоловіче, з села, як тую вишню з землі, з корінням вирвав? Світоньку ти мій, Матінко света! — і жінка в плач.

А Стефаник до мене:

— Чуєш?

— Чую, — відповідаю коротко і йдемо далі.

Аж побачили ми якогось старшого газду, вдягненого „файно“, буцім на празник їде.

— Ви зі Стецевої? — питає його Стефаник.

— Зі Стецевої, прошу пана, — або що?

— Що там єгомосьць роблет?

— Здорові, Богу дякувати.

— І пустили вас?

— Та відраджували, навіть читали якесь „в світ за очі“ аж ціла церква ревіла.

— А ви таки поїхали.

Селянин став ближче приглядатися нам, буцім пізнавав Стефаника.

— Та їдемо, прошу пана, бо там, кажут, землі є багато, а в нас ще трохи й будут самі межі. Нарід множитьси, а землі не прибуває. От взети мене. Дві доньки мав, віддалися, зеті пристали до них, треба їм було врізати по кавалку тої земельки, бо з чого виплекають унуків. Я на малім газдувати не люблю. А трох нас, то за багато рук, і розумів також.

— Алеж бо ви вже старі, — на те йому Стефаник.

— Прошу пана, то лиш пес старий, а чоловік, славити Бога не. Я ще і там дороблюся чогос і до краю може ще трохи тих долярів пришлю.

— Може й мені пришлете, — жартує собі Стефаник.

— Та ви либонь, чи не Стефаників син, — підсміхнувся хитро дядько. — Такому багачькому синові гамериканцких долярів не треба.

— А хто його знає, як воно буде. Ну, щасливої вам дороги, батьку!

І ми пішли. Пройшли раз і другий перон. Стефаник буцім когось шукав — не було. Вже не зачіпав нікого. Ішов захмарений і злий.

— То таке тут, а що було там? — звернувся до мене

— Де там? — питаю.

— А як відїздили зі своїх сіл, як їх виривало з землі, ніби вітер тую деревину рве. То, небоже, мусит бути написане, але так, як воно було та ще буде.

— — — — —

І написав.

За якийсь час пішов я на Аріянську 1., щоб Василя запросити на мамунині пироги зі сметаною.

Був сам, навіть Шмігер кудись повіявся, як він казав. У хаті чисто, на столі також. Лиш білі листки паперу, чорнило й перо. А на підлозі, коло крісла ціла купка порваного папіря.

Стефаник писав свій „Камінний хрест”.

Він не любив перечеркувати написаного, дописувати, справляти і вигладжувати. Напише речення, прочитає і як воно йому не подобається, то

передре і кине. Пише наново, поки не вийде сторінка така, як він хотів, така, що на ній ані викинути нічого, ні додати, ні навіть слова переставити не можна.

— Бачиш, кілька то я паперу збавляю, аж гріх. А люди собі гадають, що воно от так собі: сів тай написав. Ая! Тежкий хліб і не дай Боже письменником бути.

І знов декілька днів минуло. Аж стрічаю Стефаника на Плянтах. Іде з Collegium Phisicum, де чомусь то листи до себе відбирав. Якусь коперту в руці тримає. Досить грубу.

— Куди ідеш, Василю?

— А. Несу на пошту трохи того „Камінного хреста”. В Золочеві друкують. Яцків тим турбується. Посилаю скрипт і посилаю, а їм все мало і мало. Тая друкарська машина жере як віл. А я не писар, ані не канцеліст якийсь.

— — — — —

І з тих буцімто численних посилок вийшла невеличка книжечка в жовтій окладинці, під написом „Камінний хрест”.

Невеличка, але яка!

ПОЕЗІЯ І ПРОЗА

Чи багато читав Стефаник?

Як там було в Русові, не знаю, але за краківських часів ні. Арне Гарборг, Достоевський, Кнут Гамсун, Ібсен, Пшибишевський, з яким добре жив, і — досить.

Про т. з. „біжучу літературу” казав коротко „Пусте! Лиш папір дурно збавляють”.

З наших — Франка високо ставив, за його широке знання і за поезії. Добру поезію любив.

— Вона — казав — поезія, тим від прози сильніша, що ритм і строфа забезпечують її перед деформацією. З вірша слова не викинеш, — каже народ. А в прозі повикидають тобі, не то слова, а й цілі рядки, позмінюють, попереставляють і — роби що хоч!

— Тому то ти так пишеш, що нічого не можна змінити.

— Не зміниш ти, і може ще дехто. Але пересічний читач? І не дивуюся. Бо спробуй, вивчи який гарний вірш напам'ять і котрес із моїх оповідань. А тоді за місяць, або за два деклялуй одно і друге.

Побачиш, що вірш вийде без зміни, а оповідання ні. На те нема ради. Я дуже жалую, що не пишу віршів. Написав один, і досить. Чогось у мене все прозою виходить. Може тому, що люди не говорять віршом. А я, як пишу, то все людей перед собою виджу. Про людей пишу, а поети пишуть про себе.

Довгих дискусій на літературні теми не любив. — Схолястика — казав — пусте! Переливають з пустого в порожнє.

Так само не цікавився розмовами на філософічні теми.

— У хмари залазят — казав — шукають, чого не згубили. Головою муру не перебеш. Перед „початком” і „кінцем”, перед переверненою вісімкою (знак безконечности) станеш з виваленим язиком, як теле перед мальованими воротами і — шлюс.

Але Ніцшого „Also sprach Zarathustra” позичив собі від мене, бо казав, що Ніцше потужний стиліст. — Той, як тобі речене збудує, то алє!

Критиком був дуже гострим, особливо для молодих. Умів підхопити смішне у тих „смаркачів” і пожартувати собі трохи. Як нарікали, що Франко молодих „нищить”, то казав: „Най нищит, добре робит, будуть з них колись люди. Дітий розпускати не треба. Що такий мамин синок буде колись робити? „Бо світ не батько, а доля не ненька”, цитував старий вірш Миколи Устияновича.

Більше цікавився розмовами на політичні теми. Може тому й на обіди до Юзефа ходив, бо там збиралися деякі соціялісти. Іноді й сам Дашинський

заходив. Стефаник дуже любив слухати промов цього знаменитого соціалістичного бесідника.

Ходив до уїжджальні під Капуцинами й мене тягнув з собою. Неакустична саля, море голов, задуха, Дашинський промовляє. Юрба — інструмент, він грає на нім по мистецьки. Юрба хвилюється, кричить і разом із тим росте сила слова ретора. Юрба, як буря гуготить, Дашинського слова падають, як громи.

— Алежбо писок має — казав, виходячи Стефаник.

До церкви не ходив, але не можу сказати, щоб у Бога не вірив. Все подавав себе за хлопа, за газдівського сина. Шанував традиції хлопські, до яких у першу чергу належить віра й церква. Але не любив тодішнього краківського пароха, бо це старорусин і аристократ, хоч мав цілком неаристократичне прізвище. Це одно. А друге, що за моїх часів Стефаник, так сказати, відпочивав у Кракові після першого ригорозу.

Не зривався з ліжка, Шмігер робив снідання, а по сніданку курили папіроски й розмовляли, або Шмігер читав щось, хочби й літературу Огоновського, а Стефаник робив свої, бистрі, часом і злобні замітки.

Так можна їх було і в 11-ій годині застати. Заки зібралися — скінчилася в церкві відправа. Але пригадую собі, що по смерті мами, на свята, був у церкві, прийшов разом із нами на Гробни і святкував по всіх приписах традиції, яку ми пильно зберігали.

Часом заходив до читальні „Просвіти”, що була тоді на третьому поверсі, в кам'яниці на розі вулиці Братської і Ринку, там, де тепер банк, подібно, як і на місці Кіяка нині банк. Скрізь банки.

— Також їх висадило кудись аж на банти — нарікав. — Сидять там, як кури на вищі. Дух чоловікові зіпре, заки видрапається туди.

Але брав по два сходи нараз, бо вмів ходити скоро.

Читальня мала три покої. У першім збиралися підурядники, возні, листоноші, тощо. Читали часописи, грали в шахи або в „айнундцванціг”.

Другий — найбільший, був призначений для еліти: парох, його сотрудинок, москвофіл, директор пошти, начальник землемірного уряду та інші.

У третім — темнім покою, стояли шафи з книжками. Була там також буцім то якась канцелярія товариства.

Стефанік сідав у першім покою, між возни й листоношами. Любив з ними побалакати й пожартувати. Це основи нашої суспільности, казав. І вони його цінили й шанували.

Перед десятою годиною товариство це розходилося, щоб не платити „шпери”. І тоді в „панцкім” покою засідала чвірка до тарока. Двох братів Левицьких, архітект Филимон, і молодший — Омелян, тоді мабуть судовий авскультант, чи практикант, а пізніше, хоробрий сотник нашої армії, що згинув, обороняючи Карпат, грали дуже завзято. Перечилися голосно й кричали. Стефанік у карти не грав, сідав коло них і договорював, докидав, так сказати, до ватри дров і — тішився.

ДВА СЕЛЯНСЬКІ СИНИ

Не так то й старший від мене, любив надімною старшувати, брався перевиховувати мене.

— Бо то ви, поповичі, мнекі, як пшеничне тісто, а ти, небоже, ще мнекший від інших. А з бідою, як гуцул з медведем, треба братися попід сили. Такі нині часи. Нині й дівчина гарт мусить мати, бо пропаде.

І говорив це так поважно, буцім сам був зі сталі. А я знав яка тая сталь, лиш не перечив йому.

Він у Кракові довше сидів, а я щойно приїхав. Так водив мене і до Турлінського, де царював тоді Пшибишевський зі своєю гарною жінкою Дагною, і до Шмідта, і до Завера*), де можна було стрінути мало не всю тодішню краківську „малярію” та неврастенію**).

Мало не ввесь молодопольський Парнас пізнав я, завдяки Стефаникові. Його вже знали, бо деякі його оповідання появилися були в польських журналах, а Морачевський написав про нього ду-

---

*) Краківські каварні. Їх уже давно нема.

**) Малярів і письменників.

же прихильну статтю, мабуть чи не в Пшибишевського „Życiu“.

— Але я з тебе великої потіхи не маю — казав раз до мене Стефаник, — бо ти, небоже, ані випити не вмієш, ані забавитися. А до людей такий ти студений, буцім ласку робиш, що з ними сидиш. А воно так не можна.

Щоправда, то я ані пити не вмів, ані довго засиджуватися не любив, бо був *homo domesticus*, але не до всіх відносився я холодно. Хто не робився важним і не дер носа догори, до того і я ближче хилився. До Оркана особливо.

Була це таксамо оригінальна поява в польській літературі, як Стефаник у нашії.

Стефаник брав теми до своїх новель з Покуття, чи там, ще докладніше кажучи, з Русова, Оркан з Подгалля чи з Поремби Велькей. Оба радо писали говорами своїх рідних сіл, мали знаменитий дар помічування непомітних імпульсів людської вдачі, стемнювали коліри своїх малюнків і крізь придимлені шкла гляділи на світ, а на світ хлопський зокрема. Навіть такі самі мали чорні чуприни й бороди в клин та радо вбиралися в чорне. Тільки Оркан був багато рухливіший від Стефаника. Він нагадував гірського вірла, що зі скелистого Подгалля злітав іноді на доли, тоді як Стефаник скидався більше на покутського газду, що вбрав на себе „панцке” вбрання і замість чепигів узяв перо до рук. Оба в розмовах своїх зверталися радо до своїх рідних сіл: Оркан до Поремби, Стефаник до Русова.

— У нас, у Русові, — чули ви нераз від Стефаника... — U nas w Polsce... — починав Оркан неодну із своїх знаменитих наврацїй.

Оба були незрівняні оповідачі. Ніколи не забуду Стефаникового оповідання, про те, як то він і Мартович зі своїми батьками, ще як „шкубенти” в Коломїї, ходили купувати „шпенцери”. Кращої гуморески не то Аверченко, або Вишня, але навіть Твайн не написав би. І ніколи не забуду, як Оркан розказував про газду, що мав знаменитого коня. — To beł kon! — повторював газда щокілька речень.

Та ще одно робило їх подібними до себе: сентимент до мами. Для обох „мама”, то було святе слово. Не вимовляли його часто, але як вимовили, то обличчя їх молодніли, і якесь сяєво ясне й тепле осінювало їх нараз. Кращали.

І не можу також поминути ще одної їх спільної прикмети, а саме товариського почуття. На обох, як на приятелів можна було числити.

Час ішов. Стефаник із залізного медика став послом до віденського парляменту, Оркан здобув собі славу серед польського суспільства, а на Подгаллі зокрема. По війні не один „zwojskowiak, lub spaństwowiak”, Оркан залишався таким, як був, хоч війни за печею не пролежав.

Багато дечого змінилося. Їх дружба ні. Обох їх згадую нині з жалем і вдякою, як моїх найкращих приятелів.

ЛИСТИ

Коли відїхав Стефаник із Кракова, того собі не пригадую. Але знаю, що не тоді, як у його біографіях пишуть, а пізніше. Нераз він грозив, що кине Краків, бо тут малярія і неврастенія, така, що він жити негоден. І дійсно кидав, але за якийсь час знов приїздив.

— Щось мене таки до того Кракова тягне, — виправдувався.

І мабуть тягнуло, бо й пізніше, коли сів на господарстві в Русові і коли його питалися, чому нічого не пише, то казав, що мусів би вернутися до Кракова, на Аріянську 1., до того самого покою, де перше мешкав, тоді може й писав би. (Малярія і неврастенія...).

Звичайно тих, що відїздили з Кракова, краківська наша громада прощала комерсом*). Такого прощання Стефаника не памятаю. Мабуть неспо-

---

*) Пригадую собі, як прощали ми навіть у досить численнім гурті Липинського, в задній салі каварні Кіяка, як палко промовляв на тім прощанні Альбін Гербачевський і як прощався з нами сам Вячеслав Липинський.

дівано відїхав, попрощавшись з гадкою стати лікарем.

Але звязків ми й дальше не зривали. Листувалися. Та оба не скорі були до листів. Хіба щось дуже важного випало.

Стефаник і листи писав так, як свої оповідання. Ще коротше і ще звязкіше, просто якимсь телеграфічним стилем, без вступів і закінчень, без прийнятих епістолярних прикрас*). Навіть просив так, якби приказував. І чим дальше, тим менше любив писати. На його книжках, що прислав мені, було тільки: „Дорогому Богданови — Василь”. І на тім кінець.

Із зустрічей поза Краковом пригадую собі наш побут у Микуличині, у новій великій віллі О. Галайчука. Був там тоді пансіон, уже не знаю чий, якоїсь нашої установи. Провадив цей пансіон М. Г., молодий, енергійний, веселий пан, усе дуже елегантно

---

*) На доказ подаю вірну копію листа до одного нашого дуже заслуженого й шановного фінансового potentата. Стецева 27/6 906.

ВП. Пане После! Просіть Ви листом тов-о..... аби воно мені почекало з езекуцією мого вексля до 1. серпня с. р. Тоді я все поплачу. Шкода, аби я платив кошта езекуції.

Ви хоть і гнівається на мене, а таки добре мині зробить. З глибоким поважанем

В. Стефаник.

Можна собі уявити, яке небажане вражіння зробив цей сухий, в імперативнім тоні видержаний лист на такого поважаного адресата! Він мені цей лист прислав з докором, якого то я йому клієнта представив („ВП. Пане После!“).

вбраний, Стефаників вірний приятель і великий любитель його творів. Попав туди також Микола Міхновський і батько Кирило. Зібралася кумпанія невеличка, але славна. Стефаник почував себе знаменито. Сипав дотепами на право й на ліво, так що люди гинули зі сміху. Тільки нарікав, що до гір звикнути не може. Земля, стара ґаздиня і поважна мамуня, коломийки „данцує”, а він привик, що вона поважно поводитьсь, як на таку достойну жінку пристало.

Ми також танцювали. Навіть Міхновський і батько Кирило в присюди пішли. Тільки Стефаник стояв, дивився і приговорював. Я ніколи не бачив, щоб він танцював.

ВІЙНА У ВІДНІ

Року 1914 звіялася велика війна. Довелося розпрощатися з неодним добрим знайомим, і то — на довго.

Так розпрощався я зі Стефаником.

Мене з родиною гнала воєнна хуртовина через Карпати на Угорщину, до Сатмар Неметі, зі Сатмар Неметі до Пешту й Відня, а з Відня аж над Лян, у запілля західного фронту.

Був час (як Галичину заняли москалі), що ми нічого про свій край і про своїх близьких не знали. А як прийшла яка вістка, або як появився який новий утікач і розказував, що там діється, так це були такі страхіття, що волосся на голові дубом ставало.

І про Стефаника я або нічого не чував, або чув таке, що краще й не казати.

Аж улітку 1917 року, підчас т. зв. Брусіловської офензиви післали мене на схід, над Золоту Липу, у мої рідні сторони, туди, як Бережани, Жуків і Конюхи. Там стояли наші Січові Стрільці.

Доповідали навіть, що мій молодший брат стоїть у Жукові, на приходстві, там, де ми жили колись. Хтось із військових привіз мені знимку,

гранатами розбитої хати, поторощених ялиць перед вікнами і брата з товаришами-старшинами, на зруйнованім ганку.

Іхав я через Мінхен, Нірнберг і Вірцбург до Відня. Там мав побути деякий час, побачитися з ким слід й податися далі через Львів над Липу.

Скрізь по великих містах треба було переривати їзду й голоситися до військових команд. При тій нагоді оглянув я у Мінхені обі Пінакотеки і музей Шака, а в Нірнберг старе місто і замок.

У Баварії не було ще такої біди, як у Надренщині. Як показалося військову карту їзди й Offener Ordre то давали на обід зупу, вепрову печеню й велику шклянку знаменитого баварського пива.

Але у Відні, ого! пропали ті часи!

Памятаю, приїхав я до Відня опівночі. На дворці чекали на мене, мій швагер — Роман П. і первий брат, Анатоль Л. До міста йшли ми пішки, бо не було ані авт, ні фіякрів. По дорозі бачив я людей, що сиділи, або лежали на хідниках, перед крамницями.

— А це що таке? — питаю.

— То у вас там, у Вецлярі, ще такого нема?

— Ні, — кажу, — нема.

— Це жінки й доньки чекають, щоб ранком, як відчинять крамниці, бути ближче дверей і дістати хліба чи чого там.

— Чого спішитися? Мають картки.

— Картки то є, але як розберуть хліб, то карток їсти не будеш. Тут тепер, хто пізно приходить, той сам собі шкодить.

Переночував я у швагра П. і вранці, коло 11. години, пішов до парляменту, щоб побачитися з нашими послами, а між ними й зі Стефаником, бо чув, що він також у Відні і приходить на засідання парляменту.

Грецька святиня, при віденським Рінгу, стояла все така гарна, як колись, коли я ще попри неї ходив до університету. Зверху ніраз не видно було, що її основи дрижать і хитаються.

Аж усередині почувалося, що тут уже не так, як було перед трьома роками. Захиталася рівновага між доосередним і відосередним тяготінням і кожної хвилини могло все полетіти коміть головою.

Була спека й послі сиділи або лежали собі, буцім безпечно й безжурно на шкірою вистелюваних лавках у коридорах, довкола салі.

А за стіною йшли наради.

Парлямент, ніби віз, пущений згори, котився вниз останками свого розгону.

Ніхто й не цікавився, хто так і що таке балака. Аж як почувлися голоси: *Daschinski spricht! Daschinski spricht!* — послі зривалися з місць і бігли слухати.

Я стояв біля Стефаника в дверях і також слухав. Пригадався мені колишній Краків, „уїздальня” під Капуцинами й палкі, вогнисті промови Дашинського, яких я так само колись слухав як тепер, стоячи біля Стефаника. Але вражіння було не те. І промовцеві й слухачам бракло того молодечого палу, якого нічим і ніяк не заступиш. І часи були не ті.

Дашинський скінчив, оплески, і саля опустіла.

Почав хтось другий промовляти, але його слухало лиш кількох найближчих партійних товаришів.

Саля пустою позіхала.

В кульоарах обступили мене знайомі. Льоньо Цегельський та інші.

— Ну що там? кажіть!

— Кажіть ви, бо що я вам про табір наших полонених можу сказати? Хіба те, що і ми й полонені дурно не сидимо.

Почалася обміна гадок і вражінь. Одні й другі не були надійні. Не знаю, чи тому, що я був утомлений далекою дорогою і кількома місяцями недоїдання й недосиплювання у Вецлярі, чи що нараз побачив так багато знайомих і почув стільки нових для мене вісток, досить, що здавалося мені, немов то підлога у кульоарах дрижить і мармурові стовпи хитаються. Ось, ось, і — впадуть.

— Ходім на обід! — відозвався хтось. — Вже перша година, потім не дістанемо нічого.

І пішли ми до якогось ресторану недалеко від парламенту. Дали нам шматок мяса й мале, тонке пиво і то з протекції, — для послів. (Бодай там цей титул мав ще якесь значіння).

По обіді кажу до Стефаника:

— Ходім до „Уніонки”, побалакаємо собі.

І пішли ми. Власник малої каварні, що знав мене ще зі студентських часів, а потім з 1914 року, коли то я ходив до „Уніонки” на часописи, втішився мною, як не знати ким і щоб виявити свою

радість, побіг і з буфету приніс та подав мені на тарілці одно трабуко, яке я звичайно курив. Подаючи, дивився, яке вражіння зробить на мене цей дарунок. І ціла каварня дивилася на мене, немов питалася, що то за гість такий великоважний, що його господар аж таким дарунком вітає.

— То у вас може вже й тютюну бракує? — питаюся Василя.

— А ти ж гадав, що ні? Все зїдає тая війна, як смок. Але ти, небоже, не журися. Приходи рано до парляменту і я тобі щодня буду давати три посольські трабука, бо як знаєш, я сигарів не курю.

— Все ще папіроски крутиш?

— Крутимо світом, небоже.

— Де мешкаєш?

— У Славка Веселовського.

— Щож він?

— Тяжко хорий.

Веселовський хорує! — я не хотів вірити.

Цей живий, веселий, молодий чоловік, що 1914 р. додавав нам усім віри й надії, що не раз, як прийшов пізно вночі до ресторану, або до каварні зі свого міністерства, в чорнім пальті і в блискучім циліндрі, то все вмів щось таке сказати і так дотепно й цікаво, що в нас новий дух вступав й захмарені наші чола розяснювалися, — цей чоловік тепер хорує?!

— І то тяжко, дуже тяжко, — не потішав, а засмучував мене Стефаник. — Навіть не домірковується, в якій він шкірі. Цікавиться усім подавному. Якось просив мене, щоб я йому щось написав до календаря.

— І ти не відмовив?

— Не міг. Але не знаєш, як мені тяжко писалося. Ще більше паперу збавив, як колись при „Каміннім хресті”.

Я помітив, що Василь уже більше по літературному балакає, хотів питатися, чи свідомо це робить, чи ні, але він сам, випереджуючи моє питання, заговорив про те, що треба нам ломити кордон, не лиш той на географічній карті, але й інший, у мові, в літературі, загалом у житті. Та ще перший раз каявся передімною, що писав діалектом. Я не відповів нічого, бо не хотілося вести таких теоретичних розмов, а бажалося почути щось про його воєнні переживання. Але він питався про мою жінку, про дітей, хотів знати, як ми живемо і як собі даємо раду, а від розмови про війну втівав.

— Щось ти, небоже, змарнів — казав до мене. — Виглядаєш, як хорт у такого пана, що банкрутує. Тримайся! Мусимо якось триматися, бо мус, то великий пан.

Я розказував про наші гаразди, якто ми живемо без цукру й без масла, як нас пятеро дістає раз на тиждень пів кіля мяса, як молоко пють тільки маленькі діти і люди старі, як доньок моїх приводять із ліцею, бо з голоду на годинах мліють.

— Не маєте защо купити? — питає.

— Є защо та нема що — відповідаю.

— От біда. Як було що, то не було защо, а тепер є защо, та, як кажеш, нема що. Бідному все вітер в очі. А тут, у нас, є такі, що їм і перше було добре і тепер ще ліпше. Розживаються на війні. Одні розживаються, а другі сходять на пси, або

й гинуть. Є повіти, як одна велика рана. Доторкнутися страшно.

Я чекав, що він мені щось більше про тую рану скаже, але Стефаник мовчав, а як він мовчить, то видно, що не хоче казати і не скаже, хочби ти його й просив.

— А що ти гадаєш про майбутнє? — питаю.

— Те, що й ти. Яке нині, таке й завтра. Хібаб нам несподівано щось доброго в руки попалося, як сліпій курці зерно. Але на тоє нема що рахувати, бо спустився дід на мід тай без вечері ляг спати.

Усміхнувся злісно і злобно. Я ту усмішку знав не від нині. Від неї млісно ставало на душі.

— Хитається під нами земля і ми хитаємося та ходимо, як пані, бо не маємо чого триматися.

— Тримаємося Австрії, — доповідаю.

— Так легенда „Тирольців Сходу” *rediviva*, а тут треба чогось потужного, свого.

— Якоїсь ідеї гадаєш? Вона мабуть і є в кожному з нас.

— Усередині, захована глибоко під серцем, як той біблійний скарб. І загалом кожний з нас зокрема і добрий і недурний, а разом... ет!

І він махнув рукою. Це значило: „Досить, лишім цю тему!”

І за весь той час, як я був зі Стефаником у Відні, він ходив, ніби байдужий до всього, то знов буцім лихий на всіх і вся. Ту якусь неприродну байдужність я пояснював собі тим, що він за багато страшного бачив і тепер затулює очі, щоб забути, задурманити себе. Іноді навіть у якусь не-

природну веселість попадає, ніби тішиться, що вирвався з кігтів біди. Ходить до опери, бавиться, жартує. А знов сердиться і злісно дивиться на людей, бо вони, на його гадку, багато дечого роблять не так, як слід. Він не сердився вголос, не кричав і не вибухав гнівом, як вулкан, а лиш своїм гірким, зідливим словом кусав їх безпощадно.

Раз у якійсь великій каварні, коло віденського розкішного ратуша, коли серед наших послів ішла розмова на одну із важливих, актуальних тем, він сидів і буцім байдуже переглядав „Leipziger Illustrierte Zeitung“. Аж нараз, як не „пустить віця“, та такого гострого й масного, що всім, ніби долонею губи затулив. Ціле товариство замовкло, а по хвилині кожний кричав: „Zahlen“, брав капелюх і йшов геть.

Я цей Стефаниківський дотеп памятаю до нині, але написати його не можу, так, як не всі Пушкінові вірші можна друкувати.

Тільки, як зібралось невеличке, але любе для нього товариство, Стефаник ставав таким, як був колись у Кракові. Не байдужим і студеним, і не гнівним і гірким, а людиною живою, дотепною і жартовливою.

Пригадую собі, що любив посидіти з покійним професором Дністрянським та з його дружиною. На нього казав, що то „голова і характер!“, а її називав, „хоч куди молодичка!“. Але не міг витримати, щоб і її часом словом, мов шпилькою не вколоти, хоч і не боляче.

Таку вже вдачу мав.

ЗУСТРІЧ ЗІ „ЗЕМЛЕЮ“

Стефаник не любив відправляти своїх знайомих на дворець. Не знаю, що йому сталося, що мене відправив, як я відїздив з Відня до Львова.

— Як будеш вертатися з краю, то, хоч тобі ближче їхати через Чехи, то таки, чуєш, їдь на Відень. Розповіш мені, що діється в краю, бо люди сильно брешуть.

Я йому обіцяв та, на жаль, не дотримав слова.

Доїхав до Бережан саме тоді, як ішла битва під Конюхами (т. з. Брусилівська офензива) і чи то з великої втоми та виснаження, чи від газів, що їх москалі під Конюхами пускали, і вітер аж під Бережани заносив, — досить, що на новім бережанськім дворці, досвіта, коли я собі казав дати снідання, стратив пам'ять і до нині ясно сказати не вмю, як я звідтам аж до німецької границі в Егер дістався. Пальба, біготня, офіцири, авта, то знов залізниця, хтось мене питає за папері, хтось відповідає за мене, хтось мені то їсти дає, то пити, я то дякую, то приймаю, але все воно якесь таке

задимлене, замрячене, тьмаве, ніби це не дійсність, а якийсь довгий, хоробливий сон.

Аж в Егер, на двірці, у вестибулю, я очунав. Дивлюся: на столі стоїть австрійський фельдфебель і кричить: „Хто більше має при собі як тільки то й тільки срібних корон і більше, ніж заручинний перстень та обручку, нехай зголоситься, бо така то і така за те кара!”

Я глянув на свої пальці, на золотий годинник з ланцюшком, пригадав собі, що й у подорожній валізці маю дещо і в портфелю також, і аж мене гарячий піт облив.

Але якось вийшов я щасливо і з тої халепи, нічого в мене не відібрали і я щасливо добився до Вецляру. А там, у таборі, почав наново нашу стару роботу. За тою роботою забув я і про недавню свою гостину у Відні і про свого приятеля Стефаника.

Післав я йому одну-другу листівку таким самим телеграфічним стилем, як він писав, а листів не посилав, бо знав, що й він до них не скорий та що листи ті часто-густо пропадають, бо їх перечитують на цензурі. Та що було й писати? Того, що собі чоловік думав, не вільно, а що було вільно, те не було цікаве.

Написав до мене Василь кілька слів з приводу моїх 50 уродин, я йому кількома словами відповів і знову тихо. Кожний з нас мав свою журу і власні клопоти, не було часу на листування.

Аж узимі 1925 р. вертаюся до краю. У Кракові, на пероні, бачу свого знайомого і свояка, На-

вроцького. Втішився я, бо це був перший свій чоловік, якого я в краю побачив. А він мені ще й дає в дарунку Стефаникову „Землю”.

Іду до Борислава, до швагра Ліщинського, і по дорозі читаю. Прочитав „Синів” і мурашки побігли по спині. Тремчу цілий, як у пропасниці й заспокоїтися не можу. Не вхожу в подробиці, не приглядаюся до форми, лише бачу нашу землю, нашого хлопа і його велике горе. Страшно стає на душі. Якийсь голос говорить: „Бачиш, що тут діялося, а тебе не було... Ти втік... Кажеш, що дурно не сидів, дуриш себе. Землі триматися треба, бо як відірвемося від неї, то буде і їй зле без нас і нам недобре без неї”.

Щойно за Перемишлем заспокоївся я трохи і став думати над тим, чи змінився Стефаник, як письменник, чи ні.

Трохи так, а трохи ні.

Змінився, бо змінилися часи. Не ті теми, що перше. Нове горе, нові струни в душі поетовій торкнуло... Україна... Того слова перше у Стефаникових творах не було. І не було такого патріотизму, як у „Синах”. Але дар аналізування людської душі, міць слова й мистецтво форми залишилися такі, як були колись. Лиш не у всіх творах, що ввійшли до збірки „Земля”. В деяких нема вже того почуття мистецької міри, що перше... Нерви.

А всеж загальне вражіння — сила! Сила, що бере читача в полон, приневолює його забути про все, а бачити лише тих людей і лише той шматок світа, що він йому кладе перед очі, і — серце.

Така була моя зустріч з новою Стефаниковою книжкою. З ним самим по війні стрінувся я аж на його ювілею у Львові.

Та це вже недавні часи й багато людей пам'ятає, як на тім ювілею в салі „Народнього Дому”, не переробленій ще на „Teatr Rozmaitości”, читав Черемшина свій прегарний привіт Стефаникові, як деклямувала Федорцева, промовляли Роман Купчинський і Михайло Рудницький.

Я пригадував ювілятові наші молодечі літа.

А він зашився в єдину в тій салі льошу і хоч ціла сая гуділа, бо хотіла його бачити, не показався. Хоч, як його найближчі приятелі просили, щоб зійшов, не послухав.

Такий уже був. Сидів захмарений, буцім йому не честь віддавали, але кривду робили.

Аж на комерсі в „Европейським Готелі” розхмарився, а навіть розбалакався, але не в формі якоїсь то святочної промови, а так собі, по Стефаниківськи, трохи з серцем, а трохи з перцем. Пригадував собі Краків і добрим словом згадав мою жінку й нашу хату (нашу, але наймлену). Мене потішив, щоб я не журився, бо з мене ще люди будуть.

Без жартів, поважно та офіційально говорити не хотів.

ARS LONGA, VITA BREVIS

А на другий день, уполудне, зійшлися ми у Стефаникового друга, Миколи Заячківського, в „Народній Торговлі”, нагорі. Ми, себто Стефаник, Труш, Заячківський і я. Зі стін дивилися на нас образи наших мистців, у першу чергу Труша, з різних періодів його такої багатой і такої високоцінної мистецької творчости. А ми дивилися на них й може не без зависти пригадували собі старі слова: *Ars longa, vita brevis*.

Образи лишилися такими, як колись, а ми? Де ті колишні „ми”?

Поїхали наші молоді літа кованими возами по калиновім мості і вже їх не завернути...

Декілька разів стрічалися ми ще зі Стефаником у Львові, але були це вже зустрічі невеселі. Стефаник приїздив до лікарів і нарікав на свою недугу. Марнів і тратив сили, а з силами також свій колишній дотеп, колишню гострість слова. „Вниз котиться мій віз” — цитував Франкові слова.

Останній раз бачилися ми на Франковім святі у Львові. Оба заїхали до „Народної Гостинниці”,

тільки Стефаник дістав покій на першій поверсі, а я на другій, чи на третій.

Увечір зійшлися в каварні. Я пив чай, а він мале пиво. Пив, „щоб дурно в коршмі не сидіти”. Але не видно було, щоби йому це пиво смакувало. Ні раз!

Питаю його, чи пише що нового?

— Або я мало написав? — відповів зі своєю дивною, хитрозлобною усмішкою.

— Твоя правда — кажу ти писав мало, а написав багато, бо воно велике те, що ти написав.

— Велике та пусте... — і знов та сама усмішка що перше.

— Та що ти кажеш, Василю! Ти сам з того смієшся.

— Авжеж, що пусте, бо пощо я писав тим жаргоном?

— Бійся Бога! — кажу — як ти можеш щось такого казати! Якраз у тім жаргоні один із секретів твоєї великої сили. Літературною мовою не можна би з такою експресією сказати того, що ти покутською говіркою сказав.

— Чому?

— А тому, бо літературна мова нова, а покутський говір має великі сотні літ за собою. Він виростав разом із цілими поколіннями твоїх предків із вашої землі.

— Гадаєш?

— А дотого говорів ані жаргонів нема, є тільки мова. Раз у Вільгельма Фельдмана у Крако-

ві, на Зеленій ч. 28, казав до мене Бодуен де Куртене: — Що ви турбуєтеся тим, що москвичі прозивають українську мову діалектом! Раз якимсь, буцім-то діалектом, одно село говорить, то це вже не діалект, а мова.

Стефаник покивав головою.

— Бодуен де Куртене великий фільольог, — може він і правду казав, — або я знаю! Це вже скорше буде колись знати твій студент, березівський шлехтич, що тобі за плечима сидить, а ти того й не видиш.

Я озирнувся і дійсно, за моїми плечима сидів Юліян Г. з Березова і слухав нашої розмови.

— Сідайте з нами, попросив я його.

Стефаник привітався з ним і хвалив, що добре його „Синів” читає. — Приїдьте до мене колись, до Русова, — казав, — хочби й завтра. Конче приїдь, Богдане. Фляшку доброго вина поставлю і кажу для тебе курку зварити, лиш щобис приїхав. Паметай! Побачиш Русів і подивишся, як я жию. Добре?

Я обіцяв. Але був хорий і не поїхав.

А нині жалую.

Довелось мені на старі літа ходити тими самими вулицями, що Стефаник замолоду ходив, — до шпиталів і клінік. Ходжу, бо мушу.

А коли пізно ввечір, вертаюся втомлений і сумний від того болю і смутку, що його там так багато, то чекаю на трамвай, на п'ятку, саме перед тою кам'яницею, де мешкав колись Стефаник. Змінилася. З білої стала жовта, городець перед нею не такий, фіртка в іншому місці і стежка від неї до дверей не так само біжить, як перше.

Але вікно, що під ним Стефаник писав свій „Камінний Хрест” те саме. Воно відчинене. Забуваю, що тільки літ минуло, стаю на пальцях і заглядаю, чи є в хаті Стефаник...

Нема...

ВЛАДИСЛАВ ОРКАН

ЗНАЙОМІСТЬ ПЕРЕД СТАТУЕТКОЮ ШОПЕНА

Кінець вересня, але так тепло, як не було і в літі.

Листя ще й не гадає облітати.

Краківські плянти зелені і прибрані квітками. Навіть пальм ще з них не позабирали.

Година друга зполудня. Той час, коли люди обідають, або сплять по обіді, або йдуть до каварень на чорну каву й на газети.

Плянти опустіли. Так добре тепер тут сидіти. Нема копотів і не треба кланятися комусь що хвилини.

Сидимо зі Стефаником на лавці перед статуеткою Шопена й балакаємо. Горобці підстрибують нам аж до ніг і чекають, чи не кинемо їм що їсти. Але, що ми можемо їм дати? Стефаник мешкає на „кавалерці”, а я — соломяний вдовець, бо жінка лишилася ще у батька й мами в Коломії.

— От-от і зачнуть у нас картофлі копати — починає Стефаник, і тим одним реченням вириває мене з Кракова й переносить на схід...

Білі гуси на жовтих плахтах стерні, зелені

смуги озимого збіжжя, людські хребти зігнуті в дугу над корчами картоплі, а діти порозпалювали вогні і сивий дим снується по полях. Якби хто хмари відривав від неба й кидав ними на землю. Примикаю повіки й ніби чую запах того сільського диму.

Стефаник вириває мене з задуми.

— Поповичі мають сентимент до села, правда?

— Як там інші, не знаю, але я — то так. Особливо весною, коли в нас орють і сіють, такий мене тоді неспокій обгортає, що місця собі знайти не можу. Йшов би геть кудись.

— Атавізм, небоже, психіка хліборобська. А ось, бачиш? Іде один такий молодий польський інтелігент, що також село любить і про хлопів пише. Хлопський письменник.

Я глянув і побачив, як від Барбакану наближувався молодий чоловік: стрункий і худощавий, дуже елегантно вбраний так, що назва хлопського письменника, якою його обдарував Стефаник, скидалася дещо на глум. Довгий сірий шлюсрок, чорна, фантазійно вивязана краватка, в одній руці капелюх-панама й рукавиці, у другій паличка. Хід легкий, ніби безжурний.

Побачив Стефаника і прискорив ходи.

Звіталися, а тоді Стефаник познайомив нас: „Владислав Оркан — польський поет і новеліст — а це Богдан Лепкий, український письменник.”

Оркан кріпко стиснув мою руку, не офіційно та холодно, а якимось спочутливо і по дружньому.

Почувалося, що ті долоні будуть зустрічатися часто й кривди собі не зроблять.

Я глянув на Оркана й побачив чорні, дуже живі очі, вірлиний ніс, буйну, схвильовану чуприну й невеличку борідку в клин. Непевна усмішка на вузьких, дещо затиснених устах. Ціла поява якась то незвичайна, ніби не тутешня. Щось італійського і щось гуцульського в обличчі і в рухах того чоловіка.

— Сідайте! — запрошував його Стефаник. — Чого маємо стояти?

— Дякую, лавка дуже горяча. Сонце палить, краще ходім де в холодок.

— Хібаж тут нема холодку? Каштани кидають тінь.

— Так, так, але у Шміда краще, або в Завера, або в іншого жида.*)

І усміхнувся. Щось із дитини і щось із Мефіста було в тій його усмішці незясованій.

І голос мав дивний, свій — орканівський. Раз притишений аж до шепоту, то знов повний, як спів. Балакав з хлопська, по подгалянському, але дивно якось умів звязувати питоменности своєї говірки з надбаннями літературної, мистецької мови. Приємно було його слухати.

Дві говірки, Стефаникова покутська й Орканова подгалянська, зустрічалися зі собою. Гарний дует.

— Як маємо йти, то ходім, — сказав Стефаник і ми подалися до каварні Шміда, де були силь-

---

*) U inkszego żyda.

но витовчені канапки, порисовані мармурові столики й багато недокурків на підлозі, але також багато часописів і всіляких журналів*). Туди забігали радо письменники й журналісти.

Оркан казав дати три житнівки.

— Це кров нашої землі, а лікери свинство, гліцерина. Ще хіба морелівку люблю і казку морелевих садів. Пиймож!

— Ов, ви щось кривитеся — звернувся до мене — українець і не любить горівки. Хто це видав?

— А ви знаєте українців? — питаю.

— Маю приятеля, Влодка Я... Він як візьме гітару, як заспіває українських пісень, то мені здається, що бачу Україну. Він, знаєте (wiescie...) такий чорнявий, стрункий, гарний, як який Богун, або Байда Вишневецький, ну, кажу вам, просто „ватажок“, козарлюга достоменний (wiegutny) А ви співаєте?

— Так, трохи.

— То заспівайте мені: „Ой сів пугач на могилі“. Не хочете, тому, що це каварня?... Най чують!.. Вони так не вміють співати.

Ледви я якось відпросився від того співу. Казав, що я ще чужий у Кракові, що ще, чого доброго мій інспектор Г. може увійти, бо він до Шміда на газети заходить і що тоді подумає собі про мене...

---

*) Властиво велика ошклена веранда при плянтах, на початку вулиці Шевської, ліворуч, як іти до ринку. Тепер там травник аж до „Павільону“.

— А, так. Правда, що ви не свій пан. А я, як бачите, пустився на письменника. Непевний це хліб, але чоловік не є невільником і не потребує оглядатися, що годиться, а що ні. Ми, — сини гір, любимо над усе волю. Ваші гуцули також. Я дуже цікавий на них. Мушу колись вибратися на Гуцульщину. Поїдете зі мною?

Як розбалакався, то вже тяжко було його спинити. Перескакував з теми на тему і з питання на питання, як з каменя на камінь, зі скали на скалу в горах. І про що не говорив, говорив з огнем, аж йому очі горіли.

— Ну, ходім уже, — кажу — пізно.

— Куди підемо? — Я по місті тинятися не люблю. Не належу до абeanів.*) Чи ви бачили, щоб газда йшов на прохід? Як іде, то в ліс, у поле, до костела, або до коршми, до міста, на розправу в суд, одним словом по ділу, але, щоб він волочився, як безпанський пес, то в нас того, моїжбови (mojściowy) нема. Кажуть, що прохід без ціли, це справжній прохід. Чоловік не денервується, відпочиває. Неправда. Щойно тоді всякі гадки до голови йому приходять і морочать його. Не знаю, як хто, але я люблю посидіти собі в милім товаристві та побалакати, як ось тепер з вами... Що пишете нового? — звернувся нараз до Стефаника, — бо я тепер думками в XVII. столітті і ще далше, гень в глибині віків.

---

*) До тих, що ходять по лінії А—Б. у краківському ринку.

І став снувати пляни двох повістей, одної з часів Хмельницького, чи пак на тлі відгуків тієї війни на Подгалю і другої, з давньої давнини („Drzewiej“).

Обі теми захоплювали його, поривали і того він не годен був скрити у собі.

Всілякі думки й літературні задуми варилися у тій буйній, молодій голові й переливалися через верх.

— „Ogniem i mieczem“, не будьщо, але я на ті часи дивлюся трохи інакше. Не можна дивитися тільки з одного боку, треба й на другий перейти, *audiat et altera pars*. І до голосу юрби (*gminu*) слід прислухатися і зрозуміти тих людей, бо вони також люди з душею і з серцем. Що? Ні?

Нараз замовк і задумався, ніби втомився.

— Ну, підемо до іншого жида. на вечерю.

Не сила було сказати: ні.

ТЕАТР

Були ми тоді молоді. Оркан дещо молодший від мене. Мав літ небагато понад двацять.

В таких літах люди легко липнуть до себе. Я тужив, як Оркан поїхав з Кракова і тішився, коли він знов приїхав.

Як гірський орел сидів у своїй Порембі, над плохеньким гуральським містечком Недзьведзем і коли йому знудилося у тій пустельні, злітав до Кракова, на доли. До накладців із новими творами, до родини й до своїх приятелів (Ярош, Гвіджж, Галіца, Захемський — найближчі).

Привозив зі собою з Горців шум гірського вітру, пахощі косодеревини й казки та оповідання про те, як живе тамошній народ. Був того життя непересічним знавцем. Не тільки дивився і слухав, але вмів також відчувати те, що діялося під плесом, у глибинах душ хлопських, чого найкращим доказом його знамениті „Листи зі села”. (Listy ze wsi).

А розказував про те, що бачив, чув і відчув так живо й цікаво, що годинами цілими можна

було слухати його й ненаслухатися. Потрясав чорною, схвильованою чуприною, як гривую, очі йому горіли і по його обличчі бігала та несамовита невинно-хитра усмішка, що нагадувала дитину і Мефіста.

Не був це оповідач-сміхун, що дотепами пописується у каварні, забавляючи невибагливе товариство. У його оповіданнях завжди скривалася якась то глибша думка, якесь помічення схоплене з іншої точки, ніж та, з якої ми привикли дивитись на село і на його справи. Нагадував старого газду філософа, на перший погляд буцім такого собі звичайного і покірного, а поправді багатішого духом і більше освідомленого від не одного пана з міста.

І про що Оркан не балакав би, про ліси й пасовиська, про загальне голосування, про сойм і парламент, чи про складне польсько-українське питання, він усе якусь цікаву гадку кинув і ніколи не зійшов з позиції правди та справедливості, ніколи не переставав бути справжнім освіченим чоловіком, гуманістом.

І якже було не любити Оркана!

*

Міста і його культури він не легковажив. Знав, як багато поступ завдячує містам. Але „міщухів“ не любив, а над так званою середньою верствою, над урядовцями, учителями, тощо, милосердився. Казав, що вони за марні й малі гроші

продають свій час, свої сили і свою волю, бо — мусять. Невільники життя.

Як балакав на такі теми, то з порожнього в пусте не переливав, бо не тільки в белетристиці був начитаний, але економії та соціології не легковажив собі. Читав багато і з різних ділянок знання. Лише не систематично, а до чого коли мав охоту.

Як розбалакався, то нераз доходив до дуже цікавих висловів, тільки їх не обґрунтовував як-слід і не оформлював, не підчеркував, як правду, тільки лишав під знаком питання, або кидав, просто, як парадокс і — сміявся.

Половина Кракова то були його знайомі. З кожним як не на „ти”, то на „ви”; на „пан” був тільки з чужими, з урядовцями в бюрох, банках, тощо. На його гадку добрі знайомі не повинні собі панькати, бо воно виглядає претенсійно і смішно, відчужує людей від себе.

Але поза тим дуже вважав на товариські форми; в поведінці з людьми був гладкий і м'який, нікого не образив і не вразив перший. Але як йому хто наступив на ногу, то вмів знайти дуже різку і влучну відповідь. Без огляду на його „тикання” та „викання” було щось дійсно панського й правдиво аристократичного у того „гуралю з Поремби”.

Театр, таксамо, як Стефаник, дуже любив і часто ходив на його вистави. Але також, так само як Стефаник, не любив, щоб театр скочувався на рівень ярмарочної буди. На це є „сценки”, а не

„сцени”. Театр повинен залишатися справжньою святинєю національного мистецтва*). Хоч жив у часах т. зв. „Молодої Польщі” і хоч з письменниками і мистцями того напрямку знався, а з деякими навіть дружив, то не на цілу їх програму писався.

— Пересаджують в сакраментах — казав — залазять у хмари, а тут земля така велика й життя таке багате. Що вони лишать тим, що по них прийдуть? Патетичні фрази і забріхані візії („zakłamanie wizje”).

Любив ходити до нашого театру, як цей театр до Кракова приїздив. Особливо на песи з народного життя, на „Гриця” і „Дай серцю волю”. Як Кушнірева грала Марусю, то не міг спокійно всидіти в льожі — „Zjawą”! — казав до Бідера, „Zjawą”!

Таксамо високо ставив Осиповичеву, Рубчакову та Юрчака.

— Ви покликані до того, щоб утворити музичну драму, — казав кілька разів до мене, але ніколи не висловився ясно, яка це драма повинна бути, — щось ніби „Пер Гінт”, чи що. Чути було, що він має якусь ідею, але ще не оформлену, не готову, лише *in statu nascendi*.

Іздив навіть до Львова, де наш театр ставив його „Скапаний світ”. Був вдоволений з вистави,

---

*) Пригадую собі, як я був з ним у крак. театрі на змодернізованім „Турандоті”. Оркан сидів, як на вуглях, аж підкидало ним. Врешті не витримав: „Ходімо геть! Не люблю такого блазнуння!”

тільки за голову брався, що ми, культурний народ, не маємо в столиці краю свого театального будинку.

— Як ви на це можете дивитися, люди, і не спалитися зі сорому?

Я його заспокоював, говорив, що вже збираються датки на будову і казав навіть кілька зібрано.

— То чому ж не будете? Хочете конкурувати з польським? Смішне. Збудуйте простору сальо і велику сцену, з усім, що до вистав потрібне. А всякі стуки*), кар'ятиди й капітелі, позолітки і плюші лишіть до лиха! Ви нація здорова і молода в собі, пощо вам тої буржуазної хвороби?

Скільки разів приїхав до Кракова, не забував про мою хату. Звітався, побалакав і просив, щоб брати жінку й іти з ним до якогось льокалю. Але, як його ми задурили, яось і затримали до вечері, то вже лишався і поза північ, бо до розмови ніколи йому тем не бракувало. Особливо, як розмова зійшла на село й на хлопів. Це його найбільше цікавило. Там були для нього справжні люди, що вирости з землі, а не з газів та сопухів міських, люди, що дихали повітрям, а не фарбою друкарською і параграфами ті „бідні паперові, забріхані люди”.

Як приїхав до Кракова, то цілими днями, вечорами й ночами ходив по каварнях і театрах,

---

*) Stucco, імітація мармуру.

по книгарнях і друкарнях, переговорював і торгувався з видавцями, захочував нових черенок, турбувався окладинкою своєї нової книжки, аж нараз: Знаєш? Я завтра їду.

— Куди?

— А куди ж би? Над море. Мушу, бачиш, трохи провітритися, а то стуманів би чоловік дочиста. І з грудьми моїми щось недобре — додавав показуючи, буцім виправдував себе.

В ГОСТИНІ У ПЛАНЕТНИКА

— Приїдь до мене, просив мене нераз. — Маю піяніно найвище положене в Європі, — жартував. — Познайомишся з моєю мамою і сестрою. Вишлю по тебе фірку — добре?

Я обіцяв, але він не вірив. Витягав з кишені записник із календарем. Синув пальцем по днях.

— О, бачиш, тут будете мати два дні вільні, а третій від полудня, бо школа триває лиш до першої години.

— Того дня маю тільки до одинацятої.

— Тим краще. Виїдеш уполудне і перед вечором будеш у мене. Слово?

І я мусів дати йому слово, що приїду.

Вибрався, тоді, як було умовлене, по школі, в суботу. Дві-три години залізницею і — стація підгірська.

Виходжу й питаюся, чи є коні з Поремби, від пана Оркана.

— Ано, є! — голоситься гураль. Невеличкий, ніс, як гачок, обличчя виголене, хитрі очі, сховані під навислими бровами; від носа до затиснених уст два гострі рівці. Хижа птиця гірська.

Розтарахканий візок, сухоребра конина, на візку скрутель соломи, прикритий пасманистою веретою.

Невибагливо, але певно, — погадав я собі, вискакуючи через драбини на розхитаний візок.

Гураль замахав віжками, цвяхнув коня разів десять батогом і — „язда!”

Візок підскакує; коник також, обоє вдають, що поспішають. А поправді ледь-ледь посуваємося вперед. Не спішно нам. Осінь, по жнивах, субота пополудні, по роботі, не їдемо ані на „посьту”, ані на термін — маємо час.

Гураль закурив люлечку, зачіпив віжки за люшню, обернувся до мене й говорить.

— А не заїдемо в рів? — питаюся його.

— Тут рівів нема, бо то не цісарська дорога. А хочби були, то це такий мудрий кінь, що він вам з дороги ані на волос не зійде. Як темна ніч то пустить його і перед саму хату завезе вас: „Мондри гад!” А що худий, то всі ми тут худі, мій пане. І земля також, а яка земля, такі й люди і все, навіть деревина в лісі.

Газда говірливий, цікавий. І правду каже. Земля тут марна, хоч оброблена добре, краще, ніж у нас. Краєвид сумовитий. Навіть небо зажурене якесь, засумоване.

— А що робить пан Оркан? — питаюся.

— А щож би робив? У книжках читає. В день читає, а по ночах пише. Пише й пише. Що його рука не зболить від того писання... А ви може пан — Оркановий свояк?

— Ні, — кажу — знайомий.

— А, так! — і пальцем поколупав у люльці.

— Як знайомий, то можу вам сказати: говорять люди, що він і в зіздах читає, не лиш у тих книжках.

— Якто у зіздах?

— А но, так, як планетник. Нарід спить, а він не лягає. Сидить при вікні і дивиться, все дивиться на небо. Неодин переходив попри його вікно і бачив.

— І вичитав вже що?

— Питаєтеся? Все знає наперед. І яка буде погода і які податки і хто справу в суді проріже, все знає. Мудра голова. Раз мудра! Такої другої не знайдете. І звідки він такий взявся, Бог один знає. Таже це гураль, так сказати, такий, як ми всі хрещені, а дивіть розум який! А як він говорить! Веселого до сліз розжалобить, а сумного до сміху розвеселить. Як схоче, так і буде.

*

Візок докочувався до Недзведзя... „Пррр!”

Здалека чую гамір якийсь, як на відпусті, або на ярмарку в місті.

— То пан Оркан щось оповідають. — пояснює гураль.

— Де?

— А но там, у зида — і показав бичевном на поганенький заїзд при дорозі.

Приходжу.

На лавці сидить Оркан, кругом нього кільканайцять газдів. Пють пиво, курять люльки, слухають, що розказує Оркан.

Двері відчинені просто на якийсь потік.

Потік гірський. Шумить. Хоче заглушити широкий сміх і регіт газдів.

Та, куди!

*

Привіталися ми, Оркан посадив мене коло себе та казав і мені дати пива. Пиво було мутне і не добре. Але мушу пити, коли люди пють. Посидів трохи, посміявся також і тоді оба ми з Орканом, хиткою кладкою через шумливий потік пустилися до нього, на гору.

Як до Василіянського монастиря у Лашківцях, погадав я собі. Тільки не такі каміністі стежки.

— А якже ти туди висадив своє піяніно? — питаюся.

— Пів Поремби збіглося й витащили. Вони й найбільші канони вивіндували би туди, і не тільки туди, але й на Турбач, або й на Свініцу, коли б треба було. Гуралі! — додав не без гордощів.

— То не те, бачиш, що люди долові, тяжкуваті, та ще, як у нас, запаморочені малярією. Гуралі бідний, але жвавий народ.

І почав мені розказувати про них усякі дива.

Не чулися ми, як дійшли до хати. Тільки задихався я таки добре.

Оркан мешкав ще тоді у своїй старій, по батькові одідиченій, звичайній гуральській хаті, тільки більшій трохи, ніж звичайні. Але так само було тут чорно, закопчено димом і так само чути було тут щось, як скрізь у гірських хатах.

Привітався я з мамою поета і сестрою. Обі не подібні до нього. Добродушні, ввічливі. Тільки очі дивляться так само мудро й цікаво, хоч не так бистро.

У хаті чисто, тепло й притульно. На лавці, на покуті і на однім вікні рядочками поуставлювані книжки, так рівно й дбайливо поуставлювані, як букви в Орканових листах і рукописах. Між ними й мої „Стрічки”, оправлені. Оркан показав на них рукою:

— Читаю.

— Навчився?

— Невжеж це така штука? Тих кілька інших знаків показав мені Влодко Ярош і я тепер не тільки читаю, але й розумію. Нам, гуралям, лекше розуміти вашу мову, ніж тим панам у місті. От бачиш у нас є і „дує” і „хосен” (*chasen*) і „газда” і багато тих самих слів, що і в вас. Пастухи зі своїми отарами мандрували по горах і зустрічалися з собою; гуралі, гуцули і румуни. Опришки також.

Любив і в фільольогію встрявати і в етнографію також.

— Ми рішуче замало знаємося і це одна з причин нашої безнастанної гризні. Нарікають

мої земляки на ваше нелатинське письмо, але хто ручить за те, що коли ви приймете латинку, то вони будуть ваші книжки читати? Тоді скажуть, що не розуміють ваших слів, щоб ви викинули ваш словник, і так все. Тут доброї волі треба, от що! Я її маю.

Орканова мати не тільки слухала, що її син балакав і дивилася на нього, як на образ, але й у розмову встрявала. І тоді видно було, як начитаність гармонійно зживалася в її мізку зі здоровим розумом хлопським. Мудра жінка.

Орканова мати пішла варити з донькою вечерю, ми вийшли дихнути гірським вечірнім холодком.

Недалеко від старої хати будував Оркан нову. Велика, поверхова вілля була вже під дахом, але ще без вікон і дверей, без печей і підліг.

— Незабаром мушу знов їхати до Кракова і виколупати десь у якімсь банку гроші на викінчення. От, напивав собі чоловік біди! Але годі! Раз ти поліз між пани, так треба й мешкати по панськи. Та правду сказати, в старій хаті тісно мені. Низька й темнава, а я люблю сонце. Тай може чоловік колись оженився, діти прийдуть, гості прийдуть до нас на вакації, тут не було би де поміститися нам усім. А в новій місця буде багато. Або я знаю, чи я добре зробив? — і задумався.

А по хвилині:

— Може й краще було б не скидати білої гуньки і вузьких штанів, пасти вівці й чекати, ко-

ли мені винесуть юзину*). Шевченкові також тринадцятий рік минав, як він пас ягнята за селом. А пізніше — академія, розголос, освічене товариство петербурське і — вязниця, заслання, цинга й передчасна смерть. Невжеж можна знати, яка нас доля чекає?

Зпоза голих, копятих гір, викочувався червоний, непривітний місяць.

*

Рано по сніданню пішли ми пройтися. Недалеко й зайшли, полягали під якимсь нужденним корчем, дивилися і думали. Корчі стояли рідко і були подібні до тих, що їх Сегантіні малював. Повикручувані, несамовиті, як на образі „Недобрі мачухи”. Навіть вітер не мав охоти гратися з ними, тягнути їх за зелену чуприну і сміятися, тільки лягав у придолинках і позіхав. Колиб тут сосни росли та ялиці, скільки шуму було б, скільки пташиного співу і реву звірів. А так — що!

— Колись тут — говорив сумно Оркан — ліси росли непролазні, древле (drzewiej) тут готури гуготіли, ревіли олені й медведі, а лісові панни, викупані в потоці, забігали аж сюди і розкішно вигрівалися до сонця. А тепер?

Pustka i spokój... Białych pniaków rzędy
 Jak las nagrobków żydowskich cmentarzy,
 Idę po zboczach... Nic się nie przydarzy,
 Coby żywością tchło... Śmierć przeszła tędy.

---

*) Юзина, Jause, підвечірок. Заголовок одної з Орканових новель.

Тіні якісь волочилися по голих горбах. Від хмар, чи від верхів, не знаю. Великі, ліниві, сірі.

І я щойно зрозумів як слід Орканову „Ніч” і „Юзину” і „В Розтоках” і його самого. Він тут був інший, ніж там — правдивий.

ПРЕМІЄРА

За деякий час дійсно появився у Кракові. Бігав по редакціях, книгарнях, видавцях і по банках, щоб добути гроші на викінчення віллі. Завтра мав їх дістати.

І завтра мала бути перша вистава його „Жертви” (Ofiary). У міських театрі чомусь то не хотіли виставити тієї драми. Може з огляду на тему, дійсно дуже прикру й болючу, бо взяту з так званої мазурської різні. Драма йшла в людів театрі, в уїзджальні при вулиці Райській, що силкувалася удавати театр.

Я спізнився, бо конференція в гімназії затягнулася, прийшов у половині першого акту і тому вже й не шукав свого крісла, тільки сів на першим з краю, що було вільне.

Незабаром у перегороді, що мала вдавати льожу, побачив Оркана. Він мене також і руку приложив до грудей, але не там, де серце, а де звичайно носимо портфель. Повторив це другий раз і третій. Я ніяк не міг зрозуміти чого він хоче і що це за такий жест. Аж на павзі довідався, що

Оркан рано дістав гроші в банку, сховав їх до портфелю в нагрудній кишені і аж на обіді, в ресторані, як хотів платити, показалося, що грошей нема. Чи всунув портфель поза кишеню, чи хтось підглянув, як він ті гроші вибирав у банку і витягнув їх у трамваю, досить, що кілька тисяч, призначених на викінчення віллі, пропало по нинішній день. Але Оркан не бідкався й не нарікав, запросив нас на оселедця і на „казку морельових садів”.

Годі було пізнати, чи він більше жалував за пропавшими тисячами, чи за тим, що його драма не пішла в міськім театрі, лише в уїзджальні при вулиці Райській.

Поет був, лірик, мій пане!

НЕНАДІЙНІ ЗУСТРІЧІ

Неодну веселу й неодну сумну годину пережили ми вкупі. І в смутку і в радощах був він товаришем вірним, спочутливим і ненаскучливим. Чи потішав тебе, чи тішився з тобою, невмісного слова не сказав і не пригадую собі, щоб мене вразив чим коли немило. Навіть тоді, як забагато насолоджувався „казкою садів морелевих”.

І співробітником був беззакидним. Я йому помагав вибирати й перекладати наші оповідання до антології „Молодої України” (Młoda Ukraina). а він мені до Коцюбинського „W pętach szatana” (В путах шайтана). Коцюбинського високо цінив. Казав, що він чуття не посвятив для форми, лиш одно та друге довів до „абсолютної гармонії”.

І з ним так, як зі Стефаником розлучила мене війна — на довго.

Аж улітку 1917. р. коли я їхав під Конюхи і поступив до Кракова та зайшов до Куцьмерчика на обід, я стрінув там його. Зразу не пізнав. Привик до цивільного Оркана, а це був військовий. Але він побачив мене здалеку й кинувся мені на

шию, не дивлячись на те, що саме того дня один із краківських часописів не дуже то прихильно сигналізував мій приїзд.

— Но, випемо за нашу зустріч ненадійну, але житнівку, одну чисту житнівку.

Випили, закусили, розбалакалися. Не захоплювався війною. Казав, що інакше уявляв собі тую велику паню. Їхав з королівства і нарікав, що там дивляться на них, не так, як він собі гадав. Де, де, де!

Я питався про наших спільних знайомих. Казав, що і їх війна змінила так, що і не пізнаєш. Мало хто лишився таким, як був.

Але він, Оркан, не змінився на волос. Все той самий, що був. Сердечний, щирий, повний фантазії Оркан-поет.

*

А потім знов кілька довгих, предовгих літ. І два-три листи, писані тим самим рівним, чистим, старанним письмом орканівським. І дух у них той самий, що був колись за наших молодих літ.

Аж вернувся я з жінкою до Кракова. Син і старша донька лишилися на студіях у Празі, молодша поїхала до швагра Ліщинського в Бориславі, ми з жінкою мешкаємо в однім покою при гамірній вулиці Старовісльній.

І знову осінь, знов тепле, гарне пополудне і знов навіть та сама година, як ми вперше стрінулися з Орканом на плянтах.

Лежу й відпочиваю по кількох годинах шкільної науки. Аж дзвонить хтось. Відчиняю двері — Оркан.

Ніхто не знає, як я втішився ним. Ніби молодість свою побачив. А він:

— Збирайся і ходи!

— Щось такого! Посидь трохи з нами. Побалакаємо.

— Не можу. Авто надоліні чекає.

— То відправимо авто.

— Але в авті Франек.

— Який Франек?

— А який би? Новіцький*).

Не було ради. Взяв я капелюх, іду.

Привиталися ми з Новіцьким і їдемо на Страдом, поміж жиди.

— А тиж де? — питаюся Оркана.

— Тихо будь. Побачиш.

Приїхали ми до якоїсь старої винарні, що мабуть ще часи давньої Польщі памятала.

Шабасівка, вуджені гусячі ніжки і пляшка старого вина.

Нефальшований венгжин — рекомендував Оркан. — Випемо за твій поворот до краю. І за нашу дружбу, що її навіть війна не змінила. Бачиш, є щось тривкого на світі.

Розбалакався Оркан, як колись. Про все, лише не про війну. Про неї й слухати не хотів. Мав її

---

*) Францішек Новіцкі, дуже талановитий, хоч не дуже відомий польський поет, якого Оркан високо цинив; тоді вже старший чоловік.

досить. Я дивився на нього і в першій хвилині здавалося мені, що мій добрий друг не змінився. Та сама чорна схвильована чуприна і борідка невеличка в клин і очі так само блистять. Та ще такою самою, своєю власною мовою балака, як за молодих літ. Тільки нарікав, що люди затроюють один одному життя, а воно й без того гірке й не легке. Жеруться, як вовки. Е-ех! І затягнув пісеньку: „Hej idę przez las“ а потім нараз „Widzisz, bracie mój, towarzyszu mój“.

Дивно співав. Я не музикольог і не вмію сказати, на чому засновувалася та якась відмінність його співу. Мельодію передавав вірно, але підбирав якусь дивну тонацію і експресія пісні була якась то інша, ніж звичайно. По-гірському співав. Питав я його, хто йому переклав моїх „Журавлів“.

— Я сам — відповів, — їх і ще кілька твоїх віршів. Не люблю перекладати, а твої вірші переклав і друкував у „Maskach“. Бачиш — не забував про тебе.

СУМНІ ВІДВІДИНИ

І зажили ми знову так щиро, як колись давно, перед війною — *drzewiej*.

І знову я тужив, як Оркан відіхав з Кракова і тішився, як він появлявся на плянтах.

Здавалося буцім тих кільканацять літ сплило по нас, як по лебедях дощ і що ми все ще такі, як були колись. Ніби молодість наша верталася до нас.

Так це була омана. Наше хотіння брали ми за дійсність.

Чоловік себе не бачить і дійсно, коли „людська душа темінь темна, то своя найтемніша”.

Але згодом запримітив я, що Оркан нервується. Не сидить вже так радо й довго в товаристві, несподівано встає і прощається, місця собі знайти не може.

І в Порембі йому зле і в Кракові недобре. Їде над море, але й там не посидить довго. І про задуми свої літературні не балакає так багато й не розвідується, чи я що пишу нового.

Аж дістав літературну нагороду. Не було двох гадок, належалася йому. За справжній, вроджений хист і за велику, щиру працю. Не писав з легкої руки. Пішов я привітати його з тим відзначенням. Мешкав при вулиці Братській ч. 1. там, де колись була наша „Просвіта” й куди ми заходили зі Стефаником. Тільки кам'яницю перебудовано і мешкання годі було пізнати.

Мешкання це належало колись до великої польської поетки Марії Конопніцької. По її смерті донька поетки, п. Питлінська, для пам'яті мами залишила все, так, як за її життя було. Старі меблі, декілька образів і один просторий покій, повний книжок. Чудова бібліотека.

В куті, між шафами з книжками, лежав Оркан. Змарнів, зісох, тільки очі горять нездоровим огнем. Але не нарікає на недугу, хоче встати і вгостити мене. Ледви я його переконав, що краще, щоб не зривався. Розбалакався.

Сказав я йому, що тішуся широко його нагородою. Він покивав сумно головою. Радости ані сліду. Я не знав, що не тільки сам Оркан хорий, але і його донька, улюблена, небезпечно недужа.

І так двома терпіннями терпів, хоч не показував того по собі. Не хотів засмучувати гостя. Казав, що як Бог дасть, що зможе, то поїде на полудне.

Не прочував, яка то далека дорога чекає на нього...

Ще декілька разів відвідав я Оркана. Звичайно заходив до нього по викладі, в 4-ій годині,

бо з університету на Братську: вулицю кілька кроків.

Раз якось не міг я бути, так просив тодішнього свого ученика, Юліяна Березовського, щоб зайшов до Оркана й довідався, як йому.

Останній раз пішов я до нього удвійку з артистом-малярем Дамяном Горняткевичем.

Та про цей вечір краще й не казати. Сумно і прикро було. Все рвалося, все котилося вниз і спинити не було сили.

Але заходжу у два, чи в три дні пізніше — Оркана нема. Поїхав до Поремби. Богу дякувати — гадаю собі — мабуть поправився, коли поїхав

І не йду кілька днів.

Але щось мені спокою не дає. Треба заглянути, може вже вернувся.

Скінчив я виклад і не йду, а біжу. Господи! Які ж ті сходи високі і прикрі, як на Говерлю! Задихався і дух мені спирає.

Вже я на третім поверсі, ще тільки один закрут, аж нараз відчиняються двері від Орканового мешкання і репортер Створа як фурія просто на мене летить. Мало мене зі сходів не струтив:

— Оркан помер! — крикнув і побіг.

А мене, якби хто косою підтяв. Почорніло в очах, не знаю, що з собою робити. Вхопився я поруччя, думки в голові чорними птахами б'ються. Треба б піти, а чую, що не можу. І не пішов.

Аж на другий день вибрався, бо мусів.

Оркан лежав низько, як газда на лаві. Кругом книжки. У головах якась Мадонна. Так дивно було, що він не говорить, не вітається.

Хотів я підійти до Нього, але щось мене в колінах переломило, щось мене вхопило за горло. Не знаю, що далше було...

З М І С Т

Стор.

Замість передмови

ІВАН ФРАНКО.

Зелені Свята в Поручині й „Захар Беркут“	9
„З вершин і низин“ у Бережанах	16
Відень і „Зівяле листя“	21
Лист без відповіді	26
Франко в Жукові	29
Зустріч із Франком у Львові	45
Ювилей Лисенка і Франко	48
Молода Муза — дівчина химерна	55
Поділля і Франко	61
Єдиний прохід	70
Сумна вістка знад Полтви — над Ляном	74

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК.

У Коломиї	81
Перші відвідини	87
На канапі і за білим обрусом	92
На Аріяньській ч. I	97
Поезія і проза	105
Два селянські сини	109
Листи	112
Війна у Відні	115
Зустріч зі „Землею“	123
Ars longa, vita brevis	127

ВЛАДИСЛАВ ОРКАН.

Знайомість перед статуеткою Шопена	133
Театр	139
В гостині у планетника	145
Прем'єра	153
Ненадійні зустрічі	155
Сумні відвідини	159

ДОСІ ВИЙШЛИ У БІБЛІОТЕЦІ „ДІЛА“:

1. Улас Самчук: „Віднайдений рай“, — новелі.
2. Софія Яблонська: „З країни опію та рижу“.
(Кількадесять ілюстрацій).
3. Барбе Д'Оревілі: „Чортиці“, переклав
М. Рудницький.
4. Бальзак: „Чародійна шкіра“, переклав
В. Софронів.
5. і 6. Ольга Кобилянська: „Апостол черні“, по-
вість, (2 томи).
7. і 8. Василь Масютин: „Два з одного“, повість
(2 томи)
9. Ірина Вільде: „Бе восьма“, повість (вичерпане).
10. Кнут Гамсун: „Під осінніми зорями“, повість
переклав М. Ставничий.
11. В. Будзиновський: „Як чоловік зійшов
на пана“.
12. Володимир Бірчак: „Золота скрипка“.
13. Сальваторе Фаріна: „Любов оповита брехнею“
перекл. М. Островерха (повість і новелі).
14. Юрій Косач: „Клубок Аріядни“, новелі.
15. Іван Зубенко: „Квітка на багні“, повість.

проп.
сп. 87

B 5624
1992

ДЛЯ БИБЛИОТЕКА

В-5 624

БОГДАН ЛЕПКИЙ
ТРИ ПОРТРЕТИ